

PEDAGOGY

TƏLƏBƏLƏRİN TƏDRİS GÖSTƏRİCİLƏRİNƏ TƏSİR EDƏN AMİLLƏR, PROBLEMLƏR VƏ HƏLLİ YOLLARI

Başırov M.

fiz-riy.e.n., dosent, Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

FACTORS, PROBLEMS AND SOLUTIONS AFFECTING STUDENTS' ACADEMIC PERFORMANCE

Bashirov M.

candidate of physics and mathematics sciences, associate professor, Baku State University, Azerbaijan

Xülasə

Təhsil problemi, tədrisin təşkili məsələsi əsrlərlə diqqət mərkəzində olmuşdur. Bazara çıxarılan əmtəənin tələblərə uyğun olması tez dəyişə və tez həllini tapa bilən, eləcə də tələblər daim və sürətlə dəyişdiyi üçün təhsildə bu uyğunluğu qurmaq mümkün olmamışdır. Təhsilalanların gözündə tədris problemləri, onların yaranma səbəbləri, problemlərin yaratdığı fəsadlar, onların aradan qaldırılması imkanları fərqlidir və bu problemlər həmişə diqqət mərkəzində olsada, tam şəkildə tədqiq olunmamışdır. Bu problemlər demək olar ki, həmişə olmuş, sadəcə sayı, forma və həlli imkanları dəyişmişdir. Məqalədə tələbələrə ilk kurslardan tədris mühitini dəyişməsi, yeni məkana girişi, yeni qaydalar və tələbləri olan təhsil mühitində çalışmaq əzmi, bacarıqlarının üzə çıxarmaq qabiliyyəti və buna yaradılmış imkanlar, xarakterlərinə görə fəaliyyət trayektoriyaları, tələbələrə həmişə paralel addımlayan, həmişə mövcud olan problemlər, tədris göstəricilərinə təsir edən faktorlar sadalanmış, sistemləşdirilmişdir. Qoyulan məsələlərin səbəbləri və həlli yolları tədqiq olunmuş, təkliflər verilmişdir.

Abstract

The problem of education, the issue of organization of education has been in the center of attention for centuries. Although the conformity of the goods brought to the market with the requirements can be quickly changed and quickly solved, it was not possible to establish this conformity in education because the requirements are constantly and rapidly changing. In the eyes of students, teaching problems, their causes, complications caused by problems, possibilities of their elimination are always in focus, but they have not been fully studied. These problems have almost always existed, only the number, form and possibilities of solution have changed. In the article, the change of the learning environment of the students from the first courses, the entrance to the new place, the determination to work in the educational environment with new rules and requirements, the ability to reveal their skills and the opportunities created for this, the trajectories of activity according to their character, the problems that always walk in parallel with the students, which affect the educational indicators factors are listed and systematized. The causes and ways of solving the issues have been studied and suggestions have been made.

Açar sözlər: Ali təhsil müəssisəsi, tələbə, problem, tədrisin keyfiyyəti, bilik və bacarıqlar, məsafədən təhsil

Keywords: Higher education institution, student, problem, quality of teaching, knowledge and skills, distance learning

Giriş: “Ya olduğun kimi gör, ya gördüyün kimi ol” (ərəb məsəli). Yaxşı tədris və yaxşı təhsil tələbələrə bizim etdiklərimiz haqqında təcrübə faktları ilə bağlıdır. Biz onların nəzərində nə etdiyimizi görməsək, yaxşı tədris qura bilmərik. [1]

Azərbaycan Respublikasının İnkişaf konsepsiyasına müvafiq olaraq şəxsiyyətin hərtərəfli bilik və bacarıqlarının verilməsi məqsədi ilə təhsil sisteminin institusional əsasları, infrastrukturunu və insan resursları dinamik tərzdə daim inkişaf etdirilir. Respublikada Təhsilin inkişafı üzrə dövlət strategiyasına uyğun olaraq aşağıdakı istiqamətlərdə tədbirlər həyata keçirilir: səriştəyə əsaslanan şəxsiyyət yönümlü təhsil məzmununun yaradılması; təhsil sahəsində insan resurslarının müasirləşdirilməsi, innovativ təlim metodlarının tətbiqi, təhsil verənlərin peşəkarlığının yüksəldilməsi, təhsilalanların nailiyyətlərinin artırılması və qiymətləndirilməsi; təhsildə nəticələrə görə cavabdeh, şəffaf və səmərəli idarəetmə mexanizmlərinin yaradılması; müasir

tələblərə uyğun və ömür boyu təhsili təmin edən təhsil infrastrukturunun yaradılması; respublikanın iqtisadi cəhətdən dayanıqlı və dünyanın aparıcı təhsil sistemlərinin standartları ilə eyni səviyyəyə uyğun təhsil sisteminin maliyyələşdirilməsi modelinin qurulmasıdır. [2]

Əsas məqsəd ölkənin səriştəli təhsil verənlərə, müasir və ən yeni texnologiyalara əsaslanan infraquruluca malik, keyfiyyət nəticələri və əhatəliliyinə görə dünya ölkələri sırasında ön mövqə tutan təhsil sisteminin yaradılmasıdır.

Universitet tələbələrə təhsil fəaliyyətinin öyrənilməsi problemi həmişə aktual olmuşdur. Təhsil fəaliyyəti probleminə çox diqqət yetirilir ki, bu da bu problemin praktiki əhəmiyyəti ilə izah olunur. Sosial inkişaf etmiş təcrübənin yeni nəsə ötürülməsi sosial təcrübənin daşıyıcısı ilə kursantların söylərini birləşdirən xüsusi, birgə fəaliyyətin gedində baş verir. Bu fəaliyyət haqqında, ona daxil olan aktların məzmununu və psixoloji xüsusiyyətləri haqqında

fikirlərin inkişafı təhsil psixologiyasında insanın sosial təcrübəsinin mənimsənilməsi nümunələrinin öz ifadəsini tapdığı ən vacib tədqiqat sahəsi hesab edilməlidir.

Təhsilin keyfiyyəti təhsil fəaliyyətinin formalaşmasından asılıdır ki, bu da təhsil fəaliyyətinin formalaşmasına həsr olunmuş əsərlərin çoxluğunu, təhsil fəaliyyətinin fəaliyyət mexanizmlərini, müxtəlif qrup tələbələrin tədrisinin xüsusiyyətlərini izah edir. Məktəblilərin təhsil fəaliyyətinin problemləri geniş işıqlandırılmış, tələbələrin təhsil fəaliyyətinin öyrənilməsinə həsr olunmuş əsərlər xeyli azdır. [3]

Təhsil fəaliyyətinin strukturunun əsas modelləri, onun xüsusiyyətləri, əksər hallarda, kiçik yaşlı tələbələrin təhsil fəaliyyətinin təhlili əsasında qurulur. Onlarda aşkar edilən qanunauyğunluqlar, tədris fəaliyyətinin strukturunun xüsusiyyətləri universitet tələbələrinin təhsil fəaliyyətinə çevrilir. Bununla belə, bu, həmişə özünü doğrultmur: tələbələrin təhsil fəaliyyəti, onun strukturunun özünəməxsus xüsusiyyətləri var, lakin indiyə qədər onlar kifayət qədər müəyyən edilməmişdir. Şagirdlərin təhsil fəaliyyətinin öyrənilməsinə həsr olunmuş əsərlərdə iki növ fəaliyyətin mövcudluğu nəzəri cəhətdən sübut edilmişdir: tədris-akademik və tədris-peşəkar. Lakin bu tip tədris fəaliyyətinin tam məzmunu, spesifikliyi, struktur təşkili kifayət qədər açıqlanmayıb və araşdırılmayıb.

Şagirdlərin tədris nəticələrinin öyrənilməsinə geniş təhlil və diqqətə baxmayaraq, yenilənmiş cəmiyyət, iqtisadi və sosial məsələlər orta təhsilin bütün səviyyələri üçün uzunmüddətli strategiya qura bilmir və hər dəyişən, yenilənən təhsil sistemi tələb olunan meyarlara nail olmaq yolunda maneələrlə üzləşir. Tətbiq olunan yeniliklər eyni səviyyədə qəbul edilmir: onları həyata keçirən nəzarət orqanı, onları həyata keçirməyə məcbur olan professor-müəllim heyəti və əvvəllər istifadə olunan sistemə yenidən öyrəşənlər və nəhayət, bu işdə fəal iştirakçı olan tələbələr, prosesdə nəticədə orta məktəbi bitirən, universitetə daxil olan və karyera qurmaq istəyən (xüsusilə müəllimlik) onlara aid olmayan meyarları tətbiq etməli olur. Təhsil sistemində baş verən sürətli dəyişiklik, pedaqoji fəaliyyətə tətbiq edilən meyarlar, müasir dövrdə informasiya texnologiyalarının inkişafı, onlardan istifadənin imkanlarının sürətlə artması, İKT vasitələrinin, mobil tətbiqlərin ictimai həyatda tətbiqi, istəyimizdən asılı olmayaraq heç bir problemi həll etmir – yalnız təhsil prosesinin idarə edilməsinə təsir göstərir.

Tələbələrin təlim nəticələrinə, məktəb nəticələrinə, təhsil prosesinə marağı, tələbələrin ali təhsilə olan maraqlarının müxtəlifliyi, onların təhsilin təşkilinə münasibəti, fənn təhsili, tədris-pedaqoji fəaliyyətləri və tikintidə gələcək peşə fəaliyyətləri haqqında məxfi və şəxsi fikirləri, vahid alqoritm Tapşırıqların olduğunu və hər bir mərhələnin onların ayrı-ayrılıqda həll oluna biləcəyini düşünərək proqramların həyata keçirilməsi sonda istənilən nəticəyə gətirib çıxarmır.

Tədris fəaliyyətinin öyrənilməsinə həsr olunmuş işlərin əksəriyyəti yalnız ayrı-ayrı komponentləri araşdırmış, komponentlərin bir-birinə təsirini və

bütövlükdə təlim fəaliyyətinin strukturunu zəif nəzərə alınmışdır. Tələbələrin təhsil fəaliyyətinin öyrənilməsində tənzimləyici, həvəsləndirici və aktual fəaliyyət aspektləri bir-biri ilə əlaqəli deyil, eyni zamanda qarşılıqlı əlaqədə, fərdi komponentlərin inkişaf tendensiyalarında və dinamikasında tələbələrin təhsil fəaliyyətinin strukturunun xüsusiyyətləri özünü göstərir. Bu tədqiqatlarda əldə edilən bütün nəticələr ziddiyyətlidir və şagirdlərin təlim fəaliyyətinin strukturunu haqqında tam təsəvvür yaratmağa imkan vermir. Belə ki, hazırda universitetdə tələbələrin təhsil aldıkları dövrdə tədris fəaliyyətinin psixoloji strukturunu, onun komponentlərinin dinamikası və qarşılıqlı əlaqəsi məsələləri kifayət qədər öyrənilməmişdir.

Azərbaycanda əsas məqsəd ali təhsildə əlçatanlığın təmin edilməsi, təhsildə bərabər imkanların yaradılmasıdır. Tələbələrin təhsil haqları ilə bağlı olan problemini, eləcədə ali təhsil müəssisələrinin maliyyə məsələlərini həll edilməsi Təhsil krediti ilə həyata keçirilir. "Təhsil Tələbə Krediti Fondu ali təhsildə mühüm dəyişikliklərə gətirib çıxarır və hər növbəti tədris ilindən daha çox tələbənin maliyyələşməsini həyata keçirəcəyi nəzərdə tutulur. [3]

Təhsil kreditləri 2 faizə yaxın olmaqla sosial həssas qrupdan olan şəxslər üçündür. Sosial həssas qrupdan olmayanlar üçün isə digər qaydalar nəzərdə tutulmuşdur. Ehtiyacla yanaşı, giriş ballarına da baxılır, yüksək nəticə əsas şərtlərdən biridir. Müvəffəqiyyət göstəricisi olan və kredit alan tələbə ilə bağlı müvafiq güzəştlər nəzərə alınır. Amma vətəndaş məsuliyyəti və dayanıqlılıq baxımından, ödənilmiş maliyyə geri qaytarıldıqca digər tələbələrin oxuma şansı da olacaq. Gələcəkdə Fondun maliyyəsi daha da artırılması nəzərdə tutulur. Uzunmüddətli kredit olacaq, tələbə təhsili bitirəndən təxminən 20 il ərzində kreditini hissə-hissə ödəyəcək. Bu və ya digər səbəbdən ödəmə bilmədiyi, hərbiyə olduğu, işləmədiyi və digər hallarda kiçik müddətli möhlət hüququ da veriləcək. Qeyd edək ki, kredit tələbəyə yox, onun oxuduğu ali və ya orta ixtisas təhsil müəssisəsinə köçürülür. Tələbə təhsil haqqı ödəmə bilməyəndə bu universitet üçün də problem olur. Təhsil krediti universitet üçün 70-80 faiz maliyyə dayanıqlığı deməkdir. Öz ailə büdcəsi hesabına oxuyan tələbələr təhsil haqqının müəyyən qismini özü ödəmə bilirsə, gələcəkdə müəyyən qismini də kreditlə ödəmə biləcəkdir.

Təhsil Tələbə Kredit Fondu yalnız Azərbaycandakı universitetlər üçün, Azərbaycan Universitetlərində təhsil alan tələbələr üçün nəzərdə tutulub, xaricdə təhsil alanlar üçün nəzərdə tutulmamışdır. Bütün hallarda bu kredit vətəndaş məsuliyyətdən azad etmir, bu kredit aləti ilə vətəndaş həyatının növbəti mərhələlərində daha məsuliyyətli olmalıdır. Tələbə krediti qarşılıqlı inam və tələbə dövründən sosial məsuliyyəti dərk etməyə kömək edəcəyi düşünülür. Kreditlər uzun müddətli olduğundan vətəndaş məsuliyyəti danılmazdır. Təbii digər əks faktorlar da ortaya çıxma bilər. Əks faktorların ümumi halda qarşısının alınması, vətəndaş məsuliyyətini, dövlət strategiyasını nəzərə alaraq dövlət sifarişli və tələbə krediti ilə təhsil alanların ali təhsil müəssisəsini bitirdikdən sonra tələb çox olan zəruri iş yerlərinə göndərilməsi, təyin olunmuş (2-3 il) müddətdə həmin

iş yerlərində çalışması bir çox məsələləri qarşılıqlı həll etmiş olardı. Təhsil krediti alanlar və təhsil haqqında güzəşt olunanlar yüksək qiymətlərlə təhsil almağa, dövlətin onların təhsili üçün yaratdığı şəraitə görə daha çox fədakarlıq göstərmələri gözlənilən faktlar sırasında olmalıdır.

Azərbaycanda Təhsil Tələbə Krediti Fondunun iştirakı və Universitetlərin (Bakı DU və s) dəstəyi ilə abituriyentlər üçün ixtisas seçimi mərhələlərində seminarlar təşkil olunaraq "İxtisas seçimini necə etməli", "İxtisas seçimi zamanı nələrə diqqət yetirməli", "İxtisas seçimində edilən səhvlər nədir?" kimi mövzular müzakirə olunur. Bu abituriyentlərin gələcək peşə seçimlərinin düzgün aparılmasına mühüm dəstəkdir.

Təhlillər göstərir ki, orta hesabla Azərbaycanda qəbul olan tələbələrin 95 faizi universitetləri bitirir, digər 5 faiz tələbə təkcə təhsil haqqına görə yox, digər səbəblərdən də bitirə bilmir: "İnkişaf etmiş ölkələrdə 30-40 faiz tələbə ali təhsili bitirə bilmir, əsas səbəb də imtahanları verə bilməməyi olur. Amma bizdə tələbələr imtahan verirlər, amma təhsilin keyfiyyəti əsas amildir. Təhsil güzəştli həm də keyfiyyətdə güzəşt deməkdir. Şəhid ailələri, əlilliyi olan şəxslərlə bağlı şərtlər yerində qalır, amma ödənişli şərtlərlə oxuyanlar kredit ala bilər. [3] Qeyd etmək yerinə düşər ki, təhsil haqqından azad olan, təhsil krediti ilə təhsil alan tələbələrin təhsil keyfiyyətinə, daxil olduqları ixtisas üzrə peşə biliklərinə tam yiyələnəcəyinə zəmanət yoxdur. Təhsilin keyfiyyəti isə təhsil alandan, onun məqsədlərindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır.

Dövlət Statistika Komitəsindən verilən məlumata görə, 2020/2021-ci tədris ilinin əvvəlinə Azərbaycanda bakalavr və magistrlərin hazırlanmasını həyata keçirən 40 dövlət və 12 qeyri-dövlət ali təhsil müəssisəsində, eləcə də 26 elmi təşkilatda təhsil alanların sayı 198,7 min nəfər olub ki, onların da 48,9 faizini qadınlar təşkil edib. 2020-ci ildə ölkənin ali təhsil müəssisələrinə 45,0 min nəfər tələbə qəbul olunub və qəbul geniş profilli ixtisas siyahısına uyğun olaraq həyata keçirilib Bakalavriatura səviyyəsinə qəbul olunan tələbələrin ümumi sayında ödənişli əsaslarla təhsilə qəbul olunanların xüsusi çəkisi 50,4 faiz olub ki, onların da 77,8 faizi dövlət ali təhsil müəssisələrinin payına düşür. Hazırda dövlət ali təhsil müəssisələrinin əyani şöbələrində oxuyan tələbələrin 48,9 faizi (demək olar ki, yarısı) təqaüd alır. **3342 nəfər təhsil krediti almaq üçün müraciət edib.** müraciət edənlərdən 1681 tələbəyə kredit verilib. Onlardan 588-i ilə sosial, 1093-ü isə standart kredit rəsmiləşdirilib Bununla yanaşı, 695 müraciət natamamdır, 416 nəfərin müraciəti isə hazırda emaldadır (2021) [5]

Tələbələrin təqaüd alması onların dövlət tərəfindən qayğı və diqqətinin təcəssümüdür. Ödəniş etmədən təhsil alan tələbələr təhsil göstəricilərindən asılı olaraq rəğbətləndirilir, motivasiya edilir, növbəti semestrə təhsilini daha səmərəli davam etdirməsi üçün dövlət tərəfindən hər ay təqaüd alır. Lakin dövlət hesabına daxil olan tələbələrin heçdə hamısı ali məktəbə daxil olduqdan sonra qəbul imtahanına hazırlaşdığı əzmlə tədrisini davam etdirmir, tədris göstəriciləri nəzərdə tutulan normadan çox aşağı olur. Hazırda təqaüdlərin sayı saxlanmaqla tədris

göstəriciləri yaxşı olan tələbələr təqaüd almaq şansına malik olur. Ali təhsil sistemində ümumilikdə 150 minə yaxın tələbə təqaüdlə əhatə olunur. Onlardan 15,5 faizi əlaçı, 23,1 faizi həvəsləndirici, 61,4 faizi isə sadə təqaüd alır. [4] Təqaüd alan bu tələbələr təhsilərinin sonunda dövlətin zəruri bildiyi yerlərdə çalışmalıdır. Bu tələbələrin aldığı təqaüdə məsuliyyətli olmağa yönəldən faktlardan biri ola bilər.

İnsan faktoru olan yerdə subyektivlik və səhvlər ləbəddir. Səhv insana xas xüsusiyyətdir. Mexanizm səhv etmir. Verilən əmri, proseslərin ardıcılığını yerinə yetirir. Ölçmələrində buraxdığı xətalər onun tərtibi zamanı, hazırlanması əsnasında onu yaradan fərdlə şərtlənir, səbəblənir. İnsan faktoru olan məsələlərdə və onların həllində ilkin və sonrakı təsirlərə davamlılıq dərəcəsindən asılı olaraq fəaliyyətin nəticəsi gözlənilən formada almaq mümkün deyildir. Tələb edən fəaliyyətin icrası müddətində nəticələrin əvvəlki forması ilə qane olmur və əlavə fakt və göstəricilərin yeni tələbləri meydana çıxır. Bu təhsil sistemində əsas olaraq tədris prosesində özünü bariz göstərərək fəaliyyətin sonu kimi təhsil müddəti bitdikdə təhsildə olan statizm və dinamizmin hansı faizlə işlədiyini göstərir.

Tələbələr potensial işçi qüvvəsidir: müəllim, həkim, hərbiçi, mexanik, mühəndis və s. təhsil müddəti bitdikdən sonra o hamı kimi çalışmalıdır, işləməlidir. İşə götürənlər nəyi nəzərə alır: işçinin sağlamlığını, mənfi meyllərin omamasını, işçinin ailə problemlərinin olmamasını, peşə fəaliyyətinə kimi keçdiyi təhsil trayektoriyası, peşə fəaliyyəti üzrə baza bilikləri, potensial işçinin özünü təhsil və inkişaf perspektivləri, gələcək planları, kommunikativlik, kreativlik, inkişafa, yeni texnologiyaya meyllik, səmərəlilik və s. Təhsilə bütünlükdə bunları nəzərə alaraq tədbirlərini görməlidir.

Prosesdə insan amili varsa, buraxılan səhvlər bilərəkdən və ya bilməyərəkdən olmaqla nəticələrinə görə sıralana bilər. Bunlara da qərarın verilməsini gecikməsi, operativliyin zəif olması, anında qərar vermə bacarığının olmaması, analitik düşünmədə problemlilik, amir təsirlərin olması və s. faktorlar təsirsiz ötürür.

Faktorların bir çoxu həyat səviyyəsi ilə bağlıdır. Həyat səviyyəsi maddi, mənəvi, mədəni və mənəvi ehtiyacların təminatı olunması dərəcəsidir. Yaşayış keyfiyyəti (Quality of Life QOL) insan ehtiyaclarının (sosioloji) təminatı olunmasında (komfort) rahatlıqla səciyyələnir: fiziki QOL- mobillik, sağlamlıq, somatik, funksional parametrlər və s., psixi QOL- məmnunluq, dinclik, sevinc hissi ilə yaşamaq və s., sosial QOL –ailə, mədəni, iş, kollektiv, iqtisadi münasibətlər əlaqələr, mənəvi QOL- yaşamağın mənası, məqsədlər, dəyərlər, mənəvi dini münasibətlər [5]

Tələbələrin tədris göstəricilərinə təsir edən amillər çoxdir və hər biri bir çox problemlərlə bağlıdır. Problemlərin biri də yaradıcı təxəyyülün inkişaf probleimidir. Tələbələrin arasında yaradıcı təxəyyülün inkişaf etdirilməsi problemi psixologiyaya sahəsi üzrə həm respublikada vəm də xarisi alimlər tərəfindən çox saylı tədqiq olunmuşdur. Müəllimlərin vacib məsələlərindən birində tələbələrlə interaktiv əlaqələr

yaratmaqla digər fənlər üzrə bilikləri ümumiləşdirmək, təmas nöqtələrini tapmaq, zehni fəaliyyətin məntiqi strukturlarını yeniləməkdir. Yeni novator xarakterli biliklərə yönəltməkdir.ən aşağı səviyyə -mövcud matüerialları təhlil etmək, ən yuxarı səviyyə -digər insanlara təsir formalarına, imkanlarına malik olmaqdır. [6 s54]

Fənlərarası əlaqə və onun təşkili diqqətdə saxlanılmalı, xüsusi ilə pedaqoji peşə yönümlü ixtisaslarda tətbiqi məsələlərinə diqqət yetirilməlidir. [7, 8]

Tələbənin tədris göstəricilərinə təsir edən, istiqamətləndirici, əsas rol oynayan ailədir. Tələbə təhsil obyektinə olmaqla yanaşı eyni zamanda bir ailə elementidir. Cəmiyyətin bir üzvü olmaqla yanaşı o, bir ailə üzvüdür, bacı, qardaş, oğul, qız, gəlin, qayın, əmi, dayı və digər qohum münasibətlərində olmaqla eyni zamanda tələbədir. Onun ailəsində olan mühit, şərait, insani münasibətlər atmosferi, qarşılıqlı, çox tərəfli və ya bir tərəfli münasibətlər bütün gələcək məqsəd və fəaliyyət trayektoriyasında əksini tapır, üzərində vəzifələr, öhdəliklər qoyur və bəzi hüquqlar verir. Əlaqədar olaraq qarşısına yaxın və uzaq məqsədlər qoyur. Valideyn himayəsindən məhrum olmuş tələbələr (təhsilalanlar) daha bir komplekslə yaşamağa olurlar. Bu boşluğu doldurmaqdan irəli gələn yeni kompleks fəaliyyətlər, yeni məqsədlər, yanaşmalar, müqayisələr, nəticələrə gətirir. “Atam olsa idi mənimlə məşğul olardı...”, “niyə mənim atam yanımda deyil (yoxdur)?” “anam olsaydı mənimlə belə davranmazdılar” və s kimi fikirlər, düşüncələr ilk növbədə onun – təhsilalanın hazırda olduğu ailə üzvlərində günahı axtarmaq və bunu özündə əsaslandırmaqdır. Boşanma faktı olan ailələrdə uşaqlar müəyyən yaşa qədər ətrafdakıları ilə razılıqda, dərk etmə səviyyəsindən, olduğu mühitdən asılı olaraq müəyyən yaşdan sonra tam fərqli fikirlərə malik olur və bu onların həyatında, həyatının bütün sahələrində yeni səhifə açmış olur: yeni psixoloji hücumlar, psixoloji sarsıntılar bu kateqoriyalı təhsilalanların tədris göstəricilərində bilavasitə öz əksini tapır. Sonrakı mərhələ təhsilalanın nə dərəcədə qərar qəbul etməsi və onun həyata keçməsinə maraqlı olmasından asılıdır. Uşaq yaşlarında valideynini itirmək çətin psixoloji durumdur. Anasını itirdiyi gün qəbul imtahanına gedən şəxsi düşüncə. Bu günün onun həyatında necə ziddiyətli bir gün olduğunu, ziddiyətlər içərisindən güc taparaq həyatına davam etməsi, həyatın davamedən olmasını dərk etməsi, özünüdərk və özünü motivasiya etmək bacarığı çox güclü psixoloji faktor kimi önə çəkilmişdir.

Tələbələrin fərdi tədris göstəriciləri onun şəxsi xarakterlərindən əhəmiyyətli şəkildə asılıdır. Xarakter-dünyaya, digər insanlara, özünə, öz fəaliyyətinə münasibəti ifadə edən xüsusiyyətlərin məcmusudur. Tələbənin xarakterində olan əlamətlər, norma, aksentuasiya və patologiyasına görə və eyni zamanda qabiliyyətlərinin keyfiyyət və kəmiyyət xarakteristikaları onların fəaliyyətinə təsir edir. [9-s464] Tələbələrin ağıl yaşı ilə xronoloji yaşlarında fərqlər (bioloji yaş və sənəd yaşı) və bu fərqləri nəzərə çarpan dərəcədə olan tələbələrin eyni qrupda təhsil alması ümumi tədris göstəricilərinə təsirsiz ötürmüşür. Bu faktlara tələbənin istedadları: bədii, akademik,

konstruktiv, psixomotor, sosial, pedaqoji ixtisadları böyük rol oynayır. [9- s473]. İstənilən təlim prosesində onun prinsiplərinə riayət olunması mühüm məsələdir: Pedaqoji psixologiyada nəzər tutulan prinsiplərin sayı 15-dir və bu prinsiplər düzgün istifadə olunduqda təlim prosesində hər iki tərəf nailiyyətlər əldə etmiş olur. [9- s 486]

Ali təhsil müəssisələrinin tələbələrinin tədris fəaliyyətinin ətraflı modelinə faktiki ehtiyac və bu fəaliyyətin tərkibi haqqında kifayət qədər differensial anlayışın olmaması onun öyrənilməsinin əsas problemini müəyyənləşdirir: Tələbələrə tədris olunan fənlər, onların tədris səviyyəsi, tədris məqsədlərinin onların gələcək peşə fəaliyyətində tətbiqinə ünvanlanmaması; Müəllimlik ixtisası üzrə təhsil alan tələbələrə tədrisi aparılan ayrı-ayrı fənlərin tədrisini aparacaqları fənlər üzrə gələcək peşə fəaliyyətində hansı mərhələdə, necə istifadə olunacağı haqda məlumatlanmaması; Məsələ həlli laborator dərsləri üzrə auditoriyada öyrəndikləri məsələlərin gələcək peşə fəaliyyətində yerini görməməsi; Tədris olunan fənlərin ardıcılığının pozulması; Gələcək peşə fəaliyyətinə bilavasitə zərurət hesab olunmayan fənlərin və seçmə fənlərin tədrisi; Tələbələrə öyrətməyi necə öyrətmək imkanlarının açıqlanmaması; Tələbələrin tədris ilinin yerindən vaxtından asılı olaraq pedaqoji psixoloji problemləri və onların aradan qaldırılmasına yönələn tədbirlərinin işlənməsi və ona nəzarət, nəticələrin analizi; Dövlət qayğısı ilə təmin olunan heyətlə digərləri arasında fərqlərin hiss olunmaması üçün fəaliyyətlərin işlənməsinə nəzarət. [10]

Tələbələrin tədris göstəricilərinə təsir edən amillərdən bir qismini cədvəl formasında araşdırmaq:

Mənbələrdə bu faktların bir qisminə baxılmışdır. Lakin ümumi şəkildə tədqiq olunmamışdır.

Universitet təhsili – tək-cə şən dostlar, müxtəlif oyunlarla zəngin şənliklər deyil- yeni həyat tərzidir və buna uyğunlaşmaq tələb olunur. Bütün nəsilərdə tələbələr demək olarkı eyni problemlərlə qarşılaşır, tələbələrin tədris fəaliyyətinə təsir edən yeni faktorlar üzə çıxır [11]:

Qısa yuxu- Daha çox rast gəlin problem yuxudan doymamaq: **səbəbi** gənclərin-tələbələrin vaxtı idarə edə bilməməsidir. Bir gün ərzində dərslə hazırlığı, tapşırıqların yerinə yetirilməsini, dostlarla görüş, əyləncə qayğıları onları sağlam istirahətdən məhrum edir. Gün ərzində görəcəyiniz işləri planlamaq çox əhəmiyyətlidir. 8 saatlıq yuxu –və onu qısaltmaq olmaz.

Pis qida -iki səbəbdən yaranır: yemək hazırlamaq həvəsi olmaması və bacarmaması, maliyyə imkansızlığı. Yuotub kanaldan istifadə edərək yemək hazırlığı aparmaq. Fastfud-dan imtina etməli. lakin təmiz hazırlanmış yeməklərlə qidalanmalı.

“Hirsli” müəllimlər-Müəllim tələbə münasibətlərində problemlər ali təhsili normadan yayındırır. Sorğu sualda iştirak edin, fənlə maraqlanın, suallar verin, dərsləklə, monoqrafiya və məqalələrlə tanış olun, qarşınızdakı müəllimi dəyərləndirin. Hər halda tədris etdiyini fənni o sizdən çox bilir. Sərbəst işləri həvəslə hazırlayın, fərqlənməyə çalışın.

Yaşayış tərz-i-Yeni həyata giriş, yataqxana və ya kirayə, qohum evində qalmaq hamısı bir problemdir. Bütün hallarda ətrafdakılarla dost olmalısən. Birgə iş daha səmərəli olur. Qane etmirsə, qərarı gecikdirməyin. İxtisas seçimi, həyat tərz-i bilavasitə sizin seçiminizdir.

Tələbələr bu problemləri necə həll etməlidir: təslim olmamalı və israrlı olmalıdırlar.

Problemlər üzrə faktlar, təhsilalanların etdikləri, nə etməli olduqları və nəticələr Cədvəl 1-də verilmişdir.

Cədvəl 1

<i>Problem</i>	<i>Maddi çətinlik</i>	<i>Tədrislə bağlı çətinliklər</i>	<i>İxtisas seçinimdə təəssüflənmə</i>	<i>Sağlamlıqla bağlı problemlər</i>	<i>Tənhalıq problemi</i>
Fakt	Təqaüd orta yaşayış minimumundan aşağıdır. Hər tələbə də bu təqaüdü ala bilmir.	Vaxt düzgün planlaşdırıla bilmədiyindən təhsilə və istirahətə optimal vaxt ayrıla bilmir. Tələbə üzrində total nəzarət olmadığından asanlıqla təhsildən uzaqlaşa bilir.	Orta məktəb bazasını düzgün qiymətləndirilməməsi, seçdiyi ixtisasla təhsil səviyyəsinin uyğun olmaması, pedaqoqların bəzilərinin İT texnologiyasını bilməməsi, fəaliyyəti ilə tələbəni bezikdirməsi və s.	Tibb mütəxəssislərinin bildirdiyi kimi, tələbələrin 15-20: % tam sağlamdır. Müstəqil fəaliyyət zamanı bu tam ortaya çıxır.	Yeniləri hər kim qəbul edə bilmir. Köhnə tanışlar, valideynlər uzaqdadır. Problemləri tək həll etmək lazım gəlir.
Nə edirlər?	Aşağı kurslarda qeyri peşə yönümündə çalışırlar. yuxarı kurslarda ixtisas yönümlü işlər axtarılır	İşin öhdəsindən gələ bilmir, keyfiyyətsiz təhsil mühtiri yaradır, bəhanələr,	Bu və ya digər şəxslərin təhriki ilə bitirmək xətrinə bitirirlər, gələcəkdə digər peşə üzrə çalışacağına arqərar verirlər, sadəcə bitirmək xətrinə oxuyurlar	Səhlənkarlıq səbəbindən stress yaşayır, xəstələnir, böyük şəhərin "səs küyü", qidalarda və s.	Tənha lığı hiss etməmək üçün vaxtı "öldürür", faydasız işlər gəzinti, alış veriş və s
Nə etməli	əlavə xərcləri azaltmalı, öyrəndiyini öytməli, kompüter xidməti, repetitorluq, xarici dil, şəbəkə marketinqi, daha üstün olan işlə məşğul olmalı	Plan üzrə çalışmalı, I kursda 4-5 qiymətlər almağa çalışmalı, təqaüd almağa cəhd göstərməli, valideynlərdən dostlardan psixoloji-mənəvi yardım almaq, toplanan vəsaitə kompüter almaq və s.	Dəqiq fikirləşib fəaliyyət göstərmək tələb olunur. Ys ixtisası dəyişmək, sonrakı pillədə başqa ixtisasa daxil olmaq.	Vaxtı düzgün bölüb idmanla məşğul olmalı, sağlam həyat tərz-i keçirməli, sutkada 6-7 saat yatmalı, siqaret və digər zərərli vərdislərdən uzaq olmalı, düzgün qidalanmalı	İlk olaraq qrup eyni kurs tələbələri, həmyerlilərlə ünsiyyət qurmaları. Gənclərli bağlı yaradıcı mərkəzlərdə üzv olmalı, dil kurslarına yazılmalı
Nəticə	Tədrisə ayrılan vaxt azalır, təhsil məqsədləri azalır.	Heç bir çeyə vaxt ayıra bilmirlər, görüləsi işlərin həcmi artır, tədrisdə geriləmə	Tədris göstəriciləri aşağı düşür, qrupda tədris mühitü sönür, kursdan çıxıb digər ixtisasa daxil olurlar,	tədrisdə geriləyir, sağlamlığı dahada pisləşir.	Maddi çətinlik yaranır, həyatı təcrübə olmadığı üçün bədbinləşir, tədris fəaliyyətini qura bilmir

Psixoloji və pedaqoji dəstəklə, təhsilin təşkilində olan, tənələrin tədrisində özünü göstərən, gələcək peşə fəaliyyətinin təşkili ilə bağlı eləcə də işlə təmin olunmama qorxusu ilə əlaqədar problemlər üzrə faktlar, nəticələnmə və bu halda nə etməli olduqları cədvəl 2-də verilmişdir.

<i>Problemlər</i>	<i>Fakt</i>	<i>Nəticə</i>	<i>Nə etməli</i>
<i>Psoxoloji, pedaqoji dəstək</i>	Bütün kurslarda tələbələrin psixoloji problemləri mövcuddur	Tədris göstəriciləri aşağı düşür,	Kültəli tədbirlərin təşkili, bacarıqların aşkar edilməsi istiqamətdə dərnəklər, tələbə elmi cəmiyyətlərin işinin güclənməsi
<i>Təhsilin təşkilində</i>	Yeni texnologiyaların effektiv tətbiq olunmaması, çatdırılma texnologiyasının yenilənməməsi, maddi uyğunlaşma, şəxsi işişişafın zəif təşkili, öyrətmək və tədris etmək işini fərqləndirmək	Tədrisin təşkili diplomdan sonrakı təhsili davam etdirməyə yardım edə bilmir.	Sistematik olaraq tələbələrin tədris prosesində informasiya tələbatının tədqiqi, səmərələşdirici təkliflərin həyata keçirilməsi
<i>Fənlərin tədrisində</i>	Fənlərin ardıcılığının pozulması, ayrılan saatların dinamik olmaması,	Fənlərin tədrisi diplomdan sonrakı peşə fəaliyyətinə yardım edə bilmir.	Ixtisasa uyğun bibliografik məlumatları, materialları əl çatan etməli
<i>Gələcək peşə fəaliyyətinin təşkili</i>	Tədris olunan fənnin gələcək peşə fəaliyyətində yerini görməməsi, gərəklili olan fənlərin az, lazım olmayan fənlərin çox keçilməsi,	Aşağı səviyədə təhsil əmək bazarında rəqabətə davamlığı zəiflədir.	Tələbələrə gələcək peşə fəaliyyətindən kənar qeyri peşə fəaliyyətləri ilə məşğul olmağa qadağa qoyulması.
<i>İşlə təmin olunmama qorxusu</i>	işlə təmin olmağa ümitsizlik, peşəkar işçi sorğusu	İşsizlik, digər peşələrə meyl	Təhsil aldığı dövrdə gələcək peşə fəaliyyətinə uyğun işlə məşğul olmaq.

Tələbələr ATM-i bitirdikdən sonra müsahibənin nəticələrinə əsasən ixtisaslı işlərə qəbul edilir. Məzün bundan qorxmamağı öyrənməlidir. Həqiqətən, məzün olduqdan sonra müsahibələrdən keçmək təcrübəsi çox faydalı olur. Seçilmiş ixtisas üzrə təcrübə və iş stajı qazanmaq üçün kiçik əmək haqqı ilə razılaşmağa, bəzi hallarda sınaq müddətində pulsuz işləməyə dəyər. Nüfuzlu təşkilatlarda bu cür ödənişsiz təcrübələr uzun müddətdir ki, Avropa və ABŞ-da geniş yayılıb (təəssüfə). Bəzən bir iş (daha doğrusu, yarımştat iş) öz ixtisasından kənar bəyənilməyə başlayır və gənc oğlan və ya qız hətta gələcək peşə fəaliyyətinin istiqamətini dəyişdirmək və hətta ikinci təhsil almaq haqqında düşünür. Prinsipcə, bu normaldır. Axı bütün gələcək prezidentlər bir vaxtlar inşaatçı, hüquqşünas, müəllim və hətta kəşfiyyatçı olublar.

Təhsilənlərlə yaranan bir qisim problemlər və onların həli yolları:

Təklif. Bir çox problemlərin yaşanma səbəbi “yaxşı dost” tapa bilməmək, seçə bilməməkdir. Tələbəlik illərin ilk günlərindən yaranan dostluq daha möhkəm olur: qayğılar eynidir, bölüşülür, məsləhətlər ortaya çıxır, komandalar yaranır. Nə etməli: ünsiyyətçil olmalı, kompleksləri arxada qoymalı, cavabdan, reaksiyadan asılı olmadan bilmədiyini soruşmalı, söhbətlərə qoşulmalı, birgə çalışmalı, birgə istirahət etməli.

Darıxdırıcılıq— tələbə düşünməməlidir ki, universitet təkcə tədrisdən - mühazirələrdən, seminar, laboratoriya, kurs işi, sərbəst işlərdən ibarətdir. Universitet həmçinin idman cəmiyyətləri, yarışlar, vokal, rəqs, teatr kursları, fərdi bacarıqların üzə çıxması üçün imkanlar, debat dəyirmi masalar deməkdir. Yeni insanlar, məkanlar, gəzinti, istirahət, müstəilliyə atılan addımlar deməkdir. Ali təhsil təkcə təhsil vermir, bacarıqların, talantın üzə çıxması üçün imkanlardır.

Məcburi müstəqillik. Çox tez “böyümək” tələb olunur: istənilən sahədə valideyn dəstəyindən uzaqda

olmaq, hər problemi bölüşməmək, vaxtında məsləhətləşməmək, müstəqil olmağa meyl və məcburiyyət ortaya çıxır. Yaxınlıqda etibarlı dost olduqda bu proses ağrısız ötürülür. Yaxşı məsləhət verir, vaxtında pis yoldan çəkindirir.

Nəticələr: müasir tələbələrin problemləri kifayət qədərdir. Öyrəncəli olduğu həyat tərzinin dəyişməsi, tanış olmayan şəhər, adamlar, münasibətlər, qrup tələbələri və müəllimlərlə münasibətlər, daim yanaşı gedən maddi çətinliklər, artmaqda olan qiymətlər, beynəlxalq münasibətlər, müharibələr, pandemiyalar, qovulmaq qorxusu, daimi yoldaşlır edən tədris və ikinci tayını tapmaq, karyera qurmaq, peşə sənətini dəyişmək kimi psixoloji və digər problemlər mövcuddur. Bütün bunlar həll olası məsələlərdir. Vaxtı elə planlamaq olar ki, həm dərslərin hazırlığına, həm istirahətə bəs qədər yer qalar. Tələbəlik illəri məhz bu problemləri ilə yadda qalan olur. Eyni zamanda həyatın ən gözəl illəri kimi unudulmur.

Təhsildən bu və ya digər səbəbdən uzaqlaşmış şəxs haqqında nə düşünülür?: “bacarmadı”, adı”, “öhdəsindən gələ bilmədi”, “tənblik etdi”, “ pis uşaqlara qoşuldu”, “şətinliklərə hazır deyil” və s. lakin faktır ki, bəzən universitetlərdən orta məktəbi “əla” oxumuş, olimpidalarda yer tutmuş, elmlərə böyük həvəsi olan və yüksək balla universitetə qəbul olmuş şəxslərdə vardır. Faktlar göstərir ki, cür bə cür elmi yarışların qalibi olan və qəbul imtahanlarında çox asanlıqla keçən belə tələbələr bir müddət sonra təhsili buraxır, bəzən başqa ixtisasa keçir, akademik məzuniyyət götürür və ya təhsil sistemindən incimmiş kimi tamamilə uzaqlaşır. Özlərini reallaşdırma bilmirlər. Bu hissi yaşaya bilmirlər.

Səbəblərdən bir neçəsini sadalamağa çalışaq: bu tip şagirdlər xüsusi məktəblərdə təhsil alır və sonrakı təhsildə eyni formada münasibətlər gözləyir. Şagird pedaqoji təsir obyektidir. Ali məktəbə daxil olan belə şagirdlər (magistraturaya daxil olan tələbələr)

təhsil sistemində nəhəng problemlərin olduğunu vurğulayır, bu prosesdə başqa münasibətlərə alışdığı üçün onu qəbul edə bilmir. Niyə belə olmalıdır? sualı onu rahat buraxmır. **Tələbəni narahat edən bu suallara hansılar daxildir?**

Pedaqoji etikanın pozulması – hər bir ali təhsil müəssisəsində olduğu kimi tələbələrin hüquq və vəzifələri sadalanır. Lakin onlara eyni formada münasibət saxlanmır - ya hüquqlar üzdə olur, ya da üzdə olan vəzifələrdir. İnsan faktoru olduğundan bütün qaydaların gözlənilməsi qeyrimümkündür. Auditoriyaya daxil olan pedaqoq titullarına görə ona münasibətin saxlanması tələb edib istəsə belə tədris prosesində bu fakt sıfırlanmalı, əsas prioritet kimi tələbələrin tədris qayğıları, daha çox bilik və praktik vərdişlərin qazanılmasına kömək olan metod və üsulların tətbiq edilməsi üçün imkanların aranmasıdır və istifadəsidir. Tədris prosesində tələbənin dövlət hesabına, ödənişli, ötən semestrlərdən imtahan kəsirinin olması və digər heç bir fərqləndirici fakt nəzərə alınmamalı, proses yalnız biliklərin verilməsi, fənn üzrə bacarıqların artırılması, gələcək peşə fəaliyyətində hansı mərhələdə bunun yararlı olacağına istiqamətlənməlidir.

Darıxdırıcı fənlər və praktikanın olmaması: Elə fundamental fən yoxdur ki, mühazirəsiz ötürsün. Lakin “yaxşı” məktəblərdən gələn şagirdlər buna alışmamışdır: praktik tətbiqi olmayan monoloq, fənn üzrə informativ məlumatlar, tarixlər, soyadlar və s. Əlbətdə elə müəllimlər vardır ki, tələbələr dərsin nə vaxt bitdiyini belə hiss etmir. Bunu tələbələrdən eşitmək çox xoşdur. Dərsin sonunda dəftərdə, işlədiyi materialın 8-10 səhifə olmasına tələbənin özünün təccübləndiyini gördükdə, pedaqoq dərsdə nəyə isə nail olmuş olduğunu başa düşür. Növbəti dəfə bu sahədə işi daha səmərəli təşkil etmək üçün daha geniş vasitə və imkanlar axtarır. Hərgah hər bir dərs təkrar olunmazdır və dərsin eyni formada aparılacağını belə düşünmək lazım deyildir. Fakt ondan ibarətdir ki, dərsin zaman və məkanı fərqli olduğu kimi əsas olaraq iştirakçıları eyni deyildir və bu iştirakçıların maraqları əvvəlki qrupda olan tələbələrin maraqları ilə üst-üstə düşmür ya da tam düşmür. Kiçik bir fluktasiya belə, dərsin gedişində məqsəddən yayınma tam başqa səmtə çəkə bilər. Müəllimin ustalıq isə ondadır ki, yayınan söhbəti böyük bacarıq və hiss olunmadan əvvəlki məcraya gətirə bilsin. Fənnin tədrisi müəllimdən asılı olduğu kimi eyni dərəcədə tədrisin əsas iştirakçıları olan tələbələrdən, tələbənin tələbindən (tələbə adə məhz buradan götürülüb) də asılıdır: onların gələcək peşə sənətinə münasibəti, gercək düşüncələri, dünya görüşü və s. böyük rol oynayır. Orta məktəbdə aktiv olan şagirdlər passiv mühazirə, konspekt yazan və dinləyici olmağı qəbul edə bilmir. Bu problemlər pandemiya dövründə, təhsili ənənəvi formada qurmaq mümkün olmadığı dövrdə daha bariz şəkildə ortaya çıxmışdı. Fiziki fəaliyyətin də məhdudlaşdırılması daha yeni problemlərin yaranmasına səbəb olur. Pandemiya dövründə tədris prosesi: tədris müəssisəsi, təhsil alanlar və övladlarının təhsilinə maraqlı şəxslər (valideynlər)-üçbucağın tərəfləri arasında nisbət məsələləri daxilində müzakirə olunur.

Ənənəvi təhsil davam edə bilməyi təqdirdə ən optimal məsafədən təhsil formasıdır. Azərbaycanda pandemiya dövründə tədris prosesi məsafədən təhsil formasına keçmiş, bəzi müəssisələr məsafədən təhsil sistemini daha səmərəli təşkil edə bilmişlər. Azərbaycanda distant (məsafədən) təhsilin inkişafı haqqında, “UNEC Extern” mərkəzinin quruluşu, funksiyaları, mərkəzdə tədrisin təşkili və görülmə işlər haqqında geniş məlumat verilmişdir.[12, s 29-31] İKT-nin təhsilə inteqrasiyası, distans təhsildə müxtəlif media vasitələrindən istifadə imkanları haqqında geniş təhlil aparılmışdır.[11, s 68-85]

Ali təhsil bakalavr və magistr səviyyəli olmaqla pillələr ayrılmışdır. Demək olar ki, bütün dünyada bu sistem fəaliyyət göstərir. Hazırda Ukrayna ilə müharibə səbəbindən Rusiyada təhsil və digər sahələrdə bir çox ölkələrlə əməkdaşlığın kəsilməsinə baxmayaraq, ali təhsil pilləsində bakalavr və magistratura pillələri saxlanılmaqdadır. Bunun bir çox səbəbləri vardır: bu pillələri bitirmiş və hazırda mötəbər işlərə cəlb olunmuş mütəxəssislərə diqqət və hörmət, eləcə də ölkədə məzunlar və bir çox xalq kütləsi bu pillələrə böyük simpatiya ilə yanaşır. Xarici tələbələrin sayına görə 7-lər sırasında olan Rusiyada, bu pillələri bitirib öz ölkələrinə qayıdaraq sonrakı təhsili davam etdirə biləcək çoxlu sayda xarici tələbələrin təhsil almaq imkanları vardır. Bir çox vətəndaş bakalavr pilləsini bitirib müəyyən vəzifələrdə işləyə bilmir, çünki həmin vəzifələrdə çalışmaq üçün magistratura pilləsi təhsili tələb olunur. Ölkədə vəzifələrə klassifikasiya tələbi vardır, xüsusi ilə dövlət orqanlarında və digər sahələrdə çalışan işçilərə bu tələb qoyulur: Hüquq sahəsində, məhkəmə sistemində çalışan istənilən əməkdaşdan magistratura pilləsi təhsili tələb olunur. Məktəblərdə yuxarı siniflərdə dərs aparmaq üçün magistratura pilləsini bitirmək olunur. Bütün bunlar Rusiyada bakalavr və magistratura pilləsini ləğv etməyə imkan verməyəcəkdir.

Qərbi Avropa məsafədən təhsil (MT) təcrübəsi uzun tarixə malikdir. Bu, 19-cu əsrdə, 1840-cı ildə ser Isaac Pitman Böyük Britaniyada tələbələrə poçt vasitəsilə stenoqramma öyrətməyə başladığı zaman yaranıb. Bir az sonra, 1874-cü ildə İllinoys Universiteti poçtla sifariş proqramı təklif etdi. 1892-ci ildə ABŞ-da distant təhsilin banisi hesab edilən Uilyam Reyni Harper Çikaqo Universitetində ilk universitetin MT təhsil şöbəsini yaratdı və 1906-cı ildə Viskonsin Universitetində poçt vasitəsilə tədris tətbiq olundu [13, c.10]. Ənənəvi olaraq MT-in inkişafına iki əsas yanaşma mövcuddur: onun təşkilinin iki müxtəlif konsepsiyasına əsaslanan Avropa və Şimali Amerika. Birinci yanaşma Avropa regionunda (Böyük Britaniya, İspaniya, Almaniya, Hollandiya və s.) geniş yayılmışdır. İkinci yanaşma Kanada və ABŞ-da baş verir. Onların əsas fərqi ondan ibarətdir ki, Qərbi Avropada distant təhsil ilk növbədə hökumətlər tərəfindən maliyyələşdirilən açıq universitetlər (Açıq Universitet - Open University) tərəfindən inkişaf etdirilirdi. Şimali Amerikada 20-ci əsrin sonunda dövlətin maliyyələşdirməsinin azalması səbəbindən paradoksal vəziyyət yaranmışdı - ali təhsil almaq istəyənlərin sayı ildən-ilə artmış və nəticədə universitetlər tam təhsil almaq istəyənlərin hamısını

əhatə edə bilmədi. Bu, 60-cı illərdə MT texnologiyalarından istifadə edən təhsil müəssisələrinin sayının artırılması lehinə ənənəvi təhsil formalarının inkişafı strategiyasına yenidən baxılması zərurətinə səbəb oldu. 20-ci əsrdə ABŞ-ın mühəndislik kollecləri bir neçə korporasiyanın işçiləri üçün təlim kursları keçirməyə başladılar. Bu proqramların yüksək effektivliyi və peyk televiziyanın imkanları onların bütün ABŞ-da, sonra isə Avropa, Çin və digər ölkələrə yayılmasına səbəb oldu. Sonradan 40 universitet mühəndislik məktəbini birləşdirən Milli Texnologiya Universiteti (1984) artıq mühəndis kadrlarının hazırlanmasında distant təhsil texnologiyalarına arxalanırdı. Bu gün ABŞ yüzrlərlə onlayn kollec və minlərlə onlayn kursu ilə onlayn təhsildə şəksiz dünya lideridir. ABŞ-da distant təhsil həm milli səviyyədə, həm də dövlət, korporasiya və universitet səviyyəsində inkişaf edən çoxsəviyyəlidir. ABŞ-da milli miqyasda televiziya (PBS TV) 1500 kollec və yerli stansiya ilə qarşılıqlı əlaqədə olmaqla, elm, biznes, idarəetmənin müxtəlif sahələrində kurslar təklif edən böyük üçün təhsil proqramları yayımlayır. Müxtəlif ştatlarda MT proqramları ana universitet tərəfindən həyata keçirilən peyk telekonfrans variantına uyğun olaraq inkişaf edir. Müəssisə səviyyəli MT sistemləri çox vaxt öz təhsil mərkəzlərinin və təhsil şəbəkələrinin (General Motors, Ford, Disney və s.) formalaşması ilə geniş şəkildə işlənib hazırlanmışdır. Son on ildə distant təhsil sistemləri ABŞ Silahlı Qüvvələrində intensiv şəkildə istifadə olunur. Ali təhsil baxımından 6 milyon ABŞ tələbəsinin (bütün məzunların təxminən üçdə biri) ən azı bir onlayn kurs keçdiyini söyləmək kifayətdir. Onlayn təhsil alan tələbələrin sayı ümumilikdə məzunların ümumi sayından çoxdur. Hazırda ölkənin ali təhsil müəssisələrinin 65%-i onlayn öyrənmənin uzunmüddətli strategiyasının mühüm hissəsi olduğunu deyir. Bir çox aparıcı universitetlər pulsuz onlayn kurslar təqdim edirlər. Bunlar Kaliforniya Universiteti, Britaniya Açıq Universiteti (OpenLearn layihəsi), Massaçusets Texnologiya İnstitutu, Stenford və Berkli Universitetləri və bir çox başqa universitetlərdir [15]. Ənənəvi təhsilin fundamental prinsiplərinə əsaslanaraq, MT xalq təhsili üçün açıq təhsil ideologiyasını inkişaf etdirərək bütün növ təhsil fəaliyyətlərində innovativ texnologiyaları geniş şəkildə tətbiq edir. O, milli sərhədləri aşmaq və fəvqəlmilli təhsil məkanı qurmaq siyasətinin aparıcısına çevrilir. Bundan əlavə, distant təhsil getdikcə ölkə iqtisadiyyatının inkişafında hərəkətverici qüvvə kimi görünür. Rusiyada elektron təhsil Federal Dövlət Təhsil Standartlarının yeni nəslinin tətbiqi, pilləli təhsil sistemində keçid və bununla əlaqədar olaraq sinif işlərinin həcmnin azalması, formaların genişləndirilməsi kontekstində aktuallaşır. Tələbələrin müstəqil işinin təşkili üçün bu növ təlim yeni imkanlar açır.[16]

2019 -cu ildən dünyanı bürüyən COVID-19 pandemiyası həyatın bütün sferasında təsirini göstərdiyi kimi təhsil sisteminin dayanıqlığını da yoxlamış oldu. Bu şəraitdə distans-məsafədən tədris təhsilin bütün pillələrində yalnız məcburi və təbii pedaqoji eksperiment olaraq qaldı. Pandemiya səviyyəsi azaldığından hibrit dərslər ortaya çıxdı,

məsafədən təhsilin (MT) istifadəsinin yüksək effektivliyi ilə çoxlu məsələlər açıq qalmışdır. Mənbələrdə əsas diqqət ali təhsildə MT ayrılmışdır. Bu müxtəlif səviyyələrdə və müxtəlif nəticələrə gətirib çıxardı. Pedaqoji kadr hazırlığında pandemiya dövründə müxtəlif ölkələrin (Rusiya, Kazaxstan, Belorusiya- hər birində bir ATM olmaqla) ATM-də MT tətbiqinin müsbət-pozitiv və mənfi-neqativ təsirləri tədqiq olunmuşdur. [17] Aparılan tədqiqatda sorğunun anonim olmasına baxmayaraq həyacan yaratdığını nəzərə alaraq tədqiqat zamanı söhbətlər əsnasında statik göstəriciləri təyin etməyə çalışmışıq.

Sorğu zamanı respondentlərə tam sərbəst danışmaq imkanı yaratmağa imkan verildi: bunun sorğu olduğu bildirilmədi. Respondentlərin emosional münasibəti sualların müxtəlif variantlarından istifadə etməklə qiymətləndirilmişdir ki, bu da çarpaz konstruksiya vasitəsilə etibarlı məlumat toplusunun təmin etmiş və cavablarda əvvəllər aşkar edilmiş tendensiyanı təsdiqləmişdir. Bu problemi həll etmək üçün bu tip suallar tərtib edilmişdir: "MT-də nə xoşunuza gəlir?" və bir qrup əks suallar. Universitetlərin tələbə və müəllimləri arasında keçirilən sorğu nəticəsində distant təhsilin müəyyən aspektləri ilə bağlı rəylər ümumiləşdirilmiş və təhlil edilmişdir.

Mənbələrdə və aparılan tədqiq əsasında distant təhsil mövzusunda nəşrlərin əhəmiyyətli dərəcədə artdığını qeyd etmək lazımdır. Pandemiya zamanı MT-in ehtiyacı və xüsusiyyətləri aktiv şəkildə müzakirə olunur və hökumət səviyyəsində qərarlar qəbul edilirdi. Belə ki, 2020-ci ilin yayında Qazaxıstanın Təhsil və Elm Nazirliyi kollec və universitetlərdə MT-dən istifadə etmək qərarına gəlmiş, eyni zamanda, ənənəvi təlim forması yalnız təcrübə və istehsalat təlimi zamanı, laboratoriya məşğələləri üçün fərdi qrafikə uyğun olaraq planlaşdırılmışdı. Belorusiyada və Ukraynada müharibədən əvvəlki tədris ilində Moodle xüsusi elektron platformasında müəllimlərin işi ilə bağlı təlim seminarları təşkil edilmiş, elektron tədris materialları, testlər, rəqəmsal öyrənmənin digər alətləri və metodları hazırlanmışdı. daha çox qarışıq öyrənmə növünə meyllidir. Qazaxıstan universitetində Platon proqramı, Azərbaycanda 2019 cu ilin mart ayından etibarən orta məktəb və ali təhsil müəssisələrində əvvəl mümkün olan variantlar, sonra Teams, daha sonra isə Bleacbord proqram sistemindən istifadə etməklə tədris prosesini qurmuş, sonradan hibrit tədris sistemində keçirilmişdir. Bu prosesdə tələbələr tədrisə maraqlı etmək üçün, eləcə də İT və tətbiq olunan proqramların imkanlarını nümayiş etdirmək üçün aparılan seminarlar, testlər və tapşırıqların verilməsi əhəmiyyətli rol oynamışdır. Müəllimlərin bir çoxu həmin dövrdə tədris etdiyi fənlər üzrə videofraqmentlər hazırlamış, Youtube və digər kanallarda, internet səhifələrdə yerləşdirmişdir.

Xarici ədəbiyyatda yerli ədəbiyyata nisbətən daha tez-tez universitetlərdə MT-in tənqidi ifadə olunur. Bəzən hətta təhsil müəssisələrində distant təhsilin tezliklə yoxa çıxması ilə bağlı çox kəskin fikirlər də səsləndirilir ki, bu da mütəxəssislərin və bəzi xarici təşkilat, qurum və firmaların ilkin proqnozlarını doğrultmur [18]. D. Meyson Universitetinin (ABŞ) Təhsil və İnsan İnkişafı Kollecinə aparılan tədqiqatın

nəticələrinə əsaslanan tövsiyələrdə alınan təhsilin keyfiyyəti üçün onlayn təhsilin geniş şəkildə tətbiqi təhlükəsi qeyd olunub. Distant təhsilin çatışmazlıqları arasında düzgün motivasiyanın olmaması, təcili hazırlanmış kursların şübhəli keyfiyyəti, müəllim və tələbələr arasında birbaşa ünsiyyətin olmaması qeyd olunur. Distant təhsilin mütləqləşdirilməsi inkar edilir. Qarışıq ideyası (distant və ənənəvi) təhsil, çoxları tərəfindən ənənəvi təhsilin perspektivli əvəzedicisi hesab olunur. Ali təhsilin keyfiyyətinin pisləşməsinin pandemiya və distant təhsil səbəbindən bəzi firma və müəssisələrin kifayət qədər hazırlığı olmayan mütəxəssislərə tələbatının azalmasına təsiri də qeyd olunur [18].

Rus mənbələrində MT-dən istifadə ilə bağlı nikbin proqnozlar üstünlük təşkil edir. Daha tez-tez müsbət cəhətlər qeyd olunur: tələbələrin və müəllimlərin öyrənmə və tədrisin yeni vasitələri və formalarını mənimsəməsi, dərslərə hazırlaşarkən enerji xərclərini azalması, daha az emosional və zehni gərginlik, təhsil prosesində iştirak etmək bacarığı, uzaq məsafədə olmaq və s. [19]. Eyni zamanda, ədəbiyyatlarda universitetlərdə distant təhsilin tətbiqinə tələbələrin və professor-müəllim heyətinin münasibətində narahatlıq və uyğunsuzluq ifadə edilir: xüsusən yaşlı müəllim və əməkdaşlar kompüter texnologiyasına qarşı fobiya yaşayır, dərsləri digər məqdaşlar tərəfindən əvəz olunur bu da keyfiyyətin aşağı düşməsinə səbəb olan amillərdən biridir.

Ziddiyyətli fikirləri nəzərə alaraq, müxtəlif ölkələrdə yerləşən üç universitetdən, azərbaycandan bir ali məktəb bir orta və bir lisey götürərək götürərək, bu məsələ ilə bağlı araşdırma aparmağa qərar verildi. İlk olaraq, respondentlərin pandemiya başlamazdan əvvəl distant təhsildən nə qədər tez-tez istifadə etdiyini öyrənmək maraqlı idi. Respondentlərin kifayət qədər məhdud hissəsi daim distant təhsillə məşğul olub (respondentlərin ümumi sayının 5%-dən 14%-ə qədər). Bununla belə, respondentlərin 29%-i (Belarus DU) bu təhsil formasından tez-tez istifadə edirdi ki, bu da sorğu edilən digər universitetlərlə müqayisədə 4-7 dəfə yüksəkdir. Respondentlərin 43%-i BelDU-da distant təhsildən nadir hallarda istifadə edib, 14%-i isə heç vaxt istifadə etməyib. Digər universitetlərdə 75% (ZakarTU) və 64% -dən çoxu (T.G. Şevçenko adına PedDU) heç vaxt distant təhsildən istifadə etməyib. BelDU-nun bu aspektdə müəyyən üstünlüyü yəqin ki, bu universitetin daha əlverişli maddi-texniki şəraitə malik olmaqla, MT-ə keçidə uzun müddət və sistemli şəkildə hazırlaşması ilə bağlıdır. Digər universitetlərdə MT-in tətbiqi prosesi maliyyə resurslarının açıq şəkildə çatışmazlığı ilə daha long gedmişdir.

Tələbə və müəllimlər distant təhsil zamanı bütün mövcud texniki və təşkilati imkanlardan (elektron poçt, Skype, universitetdaxili xüsusi platforma və proqramlar, o cümlədən Zoom, elektron test, telefon, iPhone, noutbuk, stolüstü kompüter) istifadə etməyə çalışmışlar. Eyni zamanda, bütün bu vəsaitlər respondentlər tərəfindən istifadə edilmişdir. Lakin tətbiq prosesi müxtəlif universitetlərin öz xüsusiyyətlərini ortaya çıxmışdır: Universitetlərdə xüsusilə tələbələr arasında telefonlar (100%-ə qədər) və iPhone-lar (80%-ə qədər) ən çox istifadə edilən

vasitələr olub. Müəllimlərdən tapşırıqları və tələbə hesabalarını göndərmək üçün ən çox elektron poçtdan istifadə olunurdu (100%-ə qədər). İmkanlı (varlı) tələbələr stasionar qurğular əvəzinə mobil cihazlardan istifadə etmək imkanı əldə etdilər (məsələn, "BelDU" Milli Tədqiqat Universitetinin tələbələri stolüstü kompüterdən (14%) daha çox noutbukdan (86%) istifadə edirdilər). Digər universitetlərin tələbələri isə əksinə, noutbukdan daha az (37-56%) istifadə ediblər. Kompüterdən isə (43-56%) daha çox istifadə olunurdu. İki universitetdə ilkin olaraq xüsusi universitet texnologiyaları və proqramları tətbiq olunmuşdu ("BelDU" Milli Tədqiqat Universitetində Moodle, BigBlueButton proqramları və Qazaxıstan universitetində Platon proqramı). Bir müddət sonra bütün universitetlər yekdilliklə Zoom (bəziləri Teams) platformasına keçməyə başladılar. Bu halla əlaqədar bütün respondentlər qeyd edirlər ki, bu proqram və platformaların quraşdırılması, sınaqdan keçirilməsi və sonrakı işə salınması zamanı tədris prosesində şagird və müəllimlərin yeni iş formasına, innovasiyalara, texniki problemlərə uyğunlaşması kimi hallar baş verir. nasazlıqlar, "donmalar" təbii olaraq qeyd edildi." Təlim məşğələlərinin gedişatını ləngidən və keyfiyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edən sistemlər, təhsil fəaliyyətinin iştirakçıları arasında gərginlik, narahatlıq səviyyəsini artırmışdı. Qeyd edək ki, bütün sadalanan tədris vəsaitləri arasında sonuncu yeri kompüter testi (43%-ə qədər), istifadə üzrə sonuncu yeri isə stasionar kompüterdən istifadə (respondentlərin 56%-ə qədəri) tutur.

Respondentlərin distant təhsilə emosional münasibətini daha çox maraq kəsb etmişdir. Aşkar oldu ki: müəllimlərin və tələbələrin uzaqda olması (müxtəlif universitetlərdə 7%-dən 29%-ə qədər), tədris materialının yaxşı keyfiyyəti (14%-dən 34%-ə qədər), tədris materialının və dərslərinin məntiqi ardıcılığı (28%-dən 36%-ə qədər), yaxşı texniki təchizat və proqram təminatının işləmə keyfiyyəti (7%-dən 14%-ə qədər), idrak maraqlarını maksimum dərəcədə artırmaq bacarığı (12%-dən 14%-ə qədər) imkanları mənimum edir. 35%, tədris materialını daha yaxşı mənimsəyir və təqdim edir (8%-dən 15%-ə qədər), yaxşı bilik əldə edir (10%-dən 43%-ə qədər), təlim prosesində məmnunluq hissi keçirməsi (14%-dən 43%-ə qədər), dərslərə hazırlaşmağa daha az vaxt sərf etməsi (22%-dən 35%-ə qədər) respondentlərin xoşuna gəlmişdir.

Respondentlərin MT-də nəyi bəyəndiyini və nəyi bəyənmədiyini müqayisə edərək, xüsusən də bir və eyni qütb obyektlərini qiymətləndirərkən faktiki olaraq, orta göstəricilər müəyyən edilmişdir (universitetlərin reytingini bir amillə yekunlaşdırsaq, məsələn, "proqramın daimi dondurulması") "bəyənməmə" tipli suallar kompleksində "bəyənmə" reytinglərindən daha yüksək səviyyədədir. Hər bir qiymətləndirmənin diapazonunun tərfi eyni təsirə malikdir. Məsələn, "bəyənmə" qiymətləndirməsində "müəllim/şagirdlərin uzaq olması" göstəricisi respondentlərin 7-29%-i arasında, "bəyənməmə" qiymətləndirməsində isə "şagirdlərlə yaxın əlaqənin olmaması" göstəricisi qiymətləndirilib. "Müəllim" 43%-dən 64%-ə qədər diapazonda olub. Eyni sözləri digər göstəricilər haqqında da demək olar. Nəticə etibarlı ilə, ümumilikdə,

bu fikrin tərəfdarlarının səviyyəsi baxımından "Mən MT-i bəyənirəm" mövqeyindən verilən suallar toplusunda müəyyən edilmiş göstəricilər

qiymətləndirilən amillərə emosional münasibət səviyyəsindən xeyli aşağı olur. "Mən MT-i sevmirəm" mövqeyi ilə bağlı cədvəl təqdim edirik.

Cədvəl 3

Respondentlərin distant təhsil amilləri ilə bağlı qiymətləndirmələrinin "bəyənmə" və "bəyənməmə" mövqeyindən müqayisəsi

Respondentlərin məsafədən təhsilə (MT) münasibətləri	M±m (%)				Təhsil müəssisələrinə görə orta göstəricilərin cəmi $\sum_{M}^n$
	n=70	n=38	n=40	n=60	
MT xoşuma gəlir	25,44±4,04	17,56±3,55	22,56±4,00	25,58±4,02	65,56
MT xoşuma gəlmir	45,67±3,37	50,13±2,43	25,80±3,53	27,58±3,06	121,60

Bu işdə MT bağlı respondentlərin fikirlərində mövcud fərqlərin etibarlı göstəricisini əldə etmək vəzifəsi qoyulmamışdır. Eyni səbəbdən, tədqiq olunan sübut etmək üçün arqumentlər kimi, məsələn, rejimi və ya medianı hesablamadıq. Eyni zamanda, araşdırma zamanı analoji əsərlər üçün axtarış aparılıb, orada əldə edilmiş bəzi faktların təsdiqini tapdıq.

Təqdim olunan cədvəl C-də əsas fakt ondan ibarətdir ki, respondentlərin distant təhsilə münasibəti ilə bağlı verilən bütün sualların arifmetik orta göstəricisi respondentlərin distant təhsilə mənfi münasibətinin üstünlük təşkil etməsidir. sorğu edilən universitetlərin hər birində və cəmi üç universitetdə rast gəlinir. Universitetlər üçün orta dəyərlərin cəmi nəticədə göstərir ki, distant təhsilə mənfi münasibət müsbətdən təxminən 2 dəfə çox ifadə edilir. Eyni zamanda, bu münasibət təkcə tələbələr üçün deyil, müəllimlər üçün də xarakterikdir. Belqorod Dövlət Universitetini, Qərbi Qazaxıstan İnnovasiya və Texnologiya Universitetini, Bakı Dövlət Universitetini təmsil edən respondentlər MT-ə xüsusilə mənfi reaksiya verdilər.

Eyni zamanda Pridnestrovian Universitetində T.G. Şevçenkonun ənənəvi və MT-ə münasibəti bir qədər fərqli olmuşdur. Bəzi aspektlərdə bu universitetin nümayəndələri MT-i sorğuda iştirak edən digər universitetlərlə müqayisədə daha müsbət qəbul ediblər. Məsələn, distant təhsil zamanı respondentlər arasında hansı emosiyaların daha çox yarandığını soruşduqda Dnestryanıdan olan tələbə və müəllimlərin 57%-i müsbət emosiyalar, rusiyalı respondentlər (59%), Qazaxıstan kimi respondentlər (68%), Bakı Dövlət Universitetindən olan respondentlər (56%) isə mənfi emosiyaları daha çox yaşayıblar. Bu bir az qəribədir, çünki Dnestryanı tələbələr və müəllimlər Belqorod (29%) və Uralsk (46%) ilə müqayisədə distant təhsilə hazırlaşmaq və iştirak etmək üçün daha çox səy sərf etmişlər (50%). Bu hal onu göstərir ki, bu universitetlərdə MT üzrə iş dəyişən mühitdə tələbə və müəllimlər üçün fərqli tələblərlə fərqli şəkildə təşkil edilib. [18]

Hiss olunan Faydalılıq: Texnologiyadan istifadə etmək işi, akademik və müəllimlik vəzifələri asanlaşdıracaq, Hiss olunan İstifadə Asanlıq: Mən texnologiyayı qarşılıqlı əlaqədə olmaq üçün çevik tapardım, Öz-özünə effektivlik:

- Mən tədris və akademik fəaliyyətimi tamamlaya bildim
- Kimsə texnologiyadan istifadə edərək işi göstərdi ilk bunu necə edim.
- Texnologiya ilə işləməyi xoşlayıram.
- Kompüter Narahatlığı Texnologiyayı öyrənmək çətinliyi həyəcanvericidir.
- Tədrisdə texnologiyadan istifadə etməyi planlaşdırıram və tez-tez akademik iş.
- Uğurlu istifadə texnologiya
- Texnologiyadan istifadə mənim tənzimləməyə kömək edə bilər tədris və akademik iş prosesləri və performans.

İştirakçıların iş yerlərində texnologiyadan istifadə etmək və mənimsəmək niyyətlərini gücləndirən texnologiyaya müsbət münasibət bəsləyirlər. Bu münasibətlər üç sahədə (affektiv, koqnitiv və davranış) göz qabağındadır [19-s 296]. Bu nəticə MacCallumun nəticələrinə uyğundur [19-[71]] Bu da müəllimlərin müsbət münasibəti ilə onların mobil öyrənməni mənimsəmək niyyəti arasında güclü əlaqəni vurğulayır. Bu tədqiqatın nəticəsi də Lu və Viehlandın [19- [59]] nəticələri ilə üst-üstə düşür. Onların Yeni Zelandiya universitetlərində mobil təhsildən istifadə etmək və mənimsəmək üçün davranış niyyətləri ilə müsbət əlaqələndirilir. Bu, həm də Teo, Linin [19-[57]] nəticələrini təsdiqləyir ki, bu da münasibətin birbaşa təsir göstərdiyini göstərir.

İKT-dən istifadə üçün davranış niyyəti. Bu nəticə tədqiqat iştirakçılarının universitetdə texnologiya ilə effektiv tədris arasında güclü əlaqə olduğuna inanması və texnologiyanın yaradıcı nailiyyət və akademik iş təklif etməyə kömək edə biləcəyi fikri ilə bağlıdır. Nəticə həm də iştirakçıların inamının atributları ola bilər Texnologiyayı işlərinin keyfiyyətini yaxşılaşdırmağa kömək edəcək faydalı və mümkün təhsil vasitəsi kimi. Bu cür izahatlar [19-[52, 70]] kimi bir neçə tədqiqatla dəstəklənir.

Sorğu zamanı bir sıra suallar respondentlərin gələcəkdə universitetlərdə təhsil/tədris yolu seçiminə aydınlıq gətirmək məqsədi daşmışdır. [18]. Bununla belə, respondentlərin əksəriyyəti ənənəvi təhsilə və qarışıq öyrənməyə səs verir. Onlar hələ də distant təhsili o qədər sabit, adi hesab etmirlər ki, ona tamamilə keçsinlər. Onlar niyə belə bir seçim etdiklərini izah

edərkən, arqumentlər kimi universitetlərdə tədris prosesinin texniki təminatının hələ kifayət qədər etibarlı olmadığını, texnologiyanın sürətlə köhnəliyini qeyd etdilər.

Ənənəvi öyrənmə üsulu daha “insan” və daha güclüdür. Bundan əlavə, uzun müddətdir tanışdır, sağlamlığın qorunması baxımından daha məqbuldur, akademik fənlərin hərtərəfli mənimsənilməsi üçün daha effektivdir.

Bir çoxları pəndemiya və distant təhsil zamanı tələbə yoldaşları və müəllimləri ilə ünsiyyətin vacibliyini yüksək qiymətləndirdiklərini, onların həyatlarının universitet dövrünün həmişə təhsil prosesinin bütün iştirakçıları ilə birbaşa təmasda olmasının vacibliyini, universitet həyatının mütləq real şəkildə olmalıdır: “canlı”, sosial cəhətdən aktiv, müxtəlif. Cədvəl 2-nin aşağıdakı suallara cavablarında qarışıq öyrənmənin əhəmiyyətinin tədricən artması ilə ənənəvi təhsilin seçilməsi tendensiyası açıq şəkildə müşahidə olunur, bəzi respondentlər bunu gələcəkdə qaçılmaz olaraq distant təhsilə tədricən keçidə gətirib çıxaran forma, lakin mütləq deyil, qismən olacağı hesab edirlər.

Əldə edilən məlumatlar digər müəlliflərin məlumatlarına uyğundur ki, bu da onların etibarlılığını və etibarlılığını təsdiqləyir. Məsələn, gənclər kompüter texnologiyalarına həddən artıq həvəsli olduqda, sağlamlığın pisləşməsi, virtual asılılıq və digər problemlər [14], distant təhsilin kortəbii tətbiqi ilə

öyrənmənin proqnozlaşdırılması pozulması [11] və psix-emosional vəziyyətin pozulması, öyrənmənin emosional gərginliyi artırması [12]. MT istifadəsindəki uyğunsuzluq, dəyişən mühitdə onun həyata keçirilməsi metodologiyasının əlavə tədqiqatını tələb edir.

1. Tədqiqat göstərir ki, MT müasir dövrdə tədris prosesinin ayrılmaz hissəsi kimi çıxış edir. Bu fakt dünya da artıq təsdiqini tapmışdır. Faktiki dünyanın bir çox ölkələri demək olarki izolasiya təcrid vəziyyətində yaşayır, bu da MT qaçılmazdır. Elmi texniki nailiyyətlərin inkişafı zəminində MT tətbiqi xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla yeni formatda təhsil keyfiyyətini saxlamalı və daha çox inkişaf etməli, ETT inkişafını təmin etməli, iqtisad, istehsal sferində, mütəxəssislərin klassifikasiyasında təkmilləşməsində rol oynamalıdır.

2. Aparılan tədqiqat nəticəsində MT müsbət aspektlərini qeyd edə və fərqləndirə bilirik:

- Tədris prosesi iştirakçıların təhlükəsiz məsafəni gözləməsi
- Ali təhsildə tədrisin yeni üsul və vasitələri ilə işləmək bacarıqlarının öyrənilməsi və tətbiqi
- İnformasiyanın tez bir zamanda toplanması və işlənməsi
- Məşğələlər üçün vaxt və fiziki gücün qənaət edilməklə istifadəsi
- Əyaniliyin artırılması ilə tədrisin keyfiyyətə nail olmaq

Cədvəl 4

Respondentlər tərəfindən gələcəkdə universitetdə təhsil/tədris seçiminin müəyyən edilməsi

№	sual	Cavablar (%)						
		Cavab variantları	Rusiya n=100	Kazaxstan n=100	Belorusiya BelDU n=100	Azərbaycan Bakı Dövlət Universiteti n=60	Azərbaycan Bakı 173 sayılı tam orta məktəb n=32	Azərbaycan Bakı Landau Liseyi n=46
1	Bundan sonra hansı təhsil formasının olması sizi qane edərdi?	Təlimin ənənəvi üsulu	72	58	36	32	12	24
		İKT-yə əsaslanan yeni üsul	14	12	7	12	12	8
		Hibrit	14	30	57	16	8	14
3	Hansı təhsil formasında nəticələr daha yüksək olardı?	ənənəvi	72	50	35	32	8	22
		MT	14	6	-	12	12	8
		hibrit	14	44	65	16	12	16
4	Hansı variant şəxsən sizi daha çox qane edir?	ənənəvi	43	48	36	26	12	22
		MT	14	8	14	18	12	12
		hibrit	43	44	50	16	6	12
5	Gələcək hansı təhsil sistemi üzərində qurulacaqdır?	ənənəvi	29	36	35	11	10	8
		MT	-	6	21	34	12	12
		Hibrit	71	58	44	15	10	26

3. MT neqativ xüsusiyyətlərinə aid edilir:

- Maddi texniki bazanın olmaması, köhnəlmiş texnika və avadanlıq ali təhsil müəssisələrində məhdud MT keçmə

- Tam şəkildə MT keçmək üçün kifayət qədər maliyyə həcmi olmaması

- Təhsil sisteminin stabilliyini pozulması və texniki nasazlıqların ehtimalının böyük olması

- Tələbələr üzərində nəzarət səviyyəsinin azalması

İnsani ünsiyyətə ayrılan vaxtın az olması, bilavasitə müəllim-tələbə ünsiyyətinin qarşılıqlı təsirinin olmaması— distant təhsilin həyata keçirilən müxtəlif vasitələrinin və metodlarının sürətli “yaşlanması”; bu, işlənilməsi və tədris prosesinə tətbiq edilməsi üçün çox vaxt tələb edir;

- bütün müxtəlifliyin tətbiqi, təlim çatışmazlığı şəraitində tələbələr tərəfindən onların inkişafı üçün daha çox vaxt tələb edən məsafədən dəstək vasitələri və üsullarının sayının artırılması;

- distant təhsil vasitələrinin və metodlarının sayının artması ilə didaktik obyektlərin aydın şəkildə fərqləndiyi və zəruri tədris materialının təkə nəzəri cəhətdən deyil, həm də keyfiyyətə və möhkəm şəkildə mənimsənilməsi nisbətən məhdud tədris vasitələri və metodlarının daha effektiv metodologiyası arasında yaranan ziddiyyət; həm də praktiki olaraq.

4. Pandemiya zamanı və ya digər oxşar situasiyalarda universitetlərdə tələbələrin tədrisi üçün ən yaxşı variant distant və ənənəvi təhsilin birləşməsidir (əvvəlcə ənənəvi və distant təhsil, pandemiyanın təhlükəli -qızğın vaxtında - yalnız distant təhsil, ilin sonunda pandemiya - distant təhsilə və ənənəvi təhsilə keçid).

5. Dəyişən şərtlər, onun ənənəvi təlimlə birləşmə xüsusiyyətləri və imkanları nəzərə alınmaqla distant təhsildən istifadə və ya istifadə edilməməsi məsələsindən onun tətbiqi metodologiyası məsələsinə keçməyə təcili ehtiyac var. təkə tədris prosesinin özünün qorunub saxlanması deyil, həm də keyfiyyətinin yüksəldilməsini təmin edən digər prinsiplər yeni təlim variantlarının ortaya çıxması.

Müxalif fikirlərin olmasına baxmayaraq, texnologiya son vaxtlar təhsil sahəsinin və təhsil prosesinin əsas komponentinə çevrilmişdir. Onlar tələbələrə texnoloji tərəqqinin bu çağında daha effektiv öyrənmək imkanı verir. Bir pedaqoq və alim olaraq universitetlərdə texnologiyadan istifadə iş tərzimizi və xüsusən də tələbələrə sinifdə necə dəstək olduğumuzu dəyişir. Ali təhsil müəssisələri öz siniflərinə daha çox texnologiya gətirdikcə, pedaqoqlar da öz növbəsində tələbələrinin əlinə daha çox texnologiya verməyə çalışacaqlar. Daha da əhəmiyyətli, bu davam edən COVID-19 pandemiyasında İKT (informasiya və kommunikasiya texnologiyaları) istər kollec, istərsə də universitetlə əlaqəli olsun, bütün dünyada mərkəzi və ayrılmaz diqqət mərkəzinə çevrilir.

Səudiyyə Ərəbistanının ali təhsil müəssisələrində tədris və öyrənmə texnologiyasından istifadə edərək nəzərə alınmalı olan daxili amilləri diqqət yetirilmişdir [19] Tədqiqat fərziyyələrini yoxlamaq üçün Hail Universitetinin professor-müəllim heyəti arasında

aparılan sorğu əsasında bir sıra fərziyyələr və nəzəri çərçivə hazırlayıb. Tədqiqatın altı hipotezinin hamısı təsdiqləndi. Bu fərziyyələr arasındakı əlaqə aydın və əhəmiyyətlidir. Bu araşdırmanın məlumatlarının təhlili göstərdi ki,

- qəbul edilən faydalılıq,
- qəbul edilən istifadə rahatlığı,
- kompüterdə öz effektivliyi,
- kompüter qarşısında münasibət
- kompüter qorxusu

- universitet müəllimlərinin texnologiyadan istifadə etmək niyyətinə birbaşa və əhəmiyyətli təsir

Bu tədqiqatların nəticələri, ali təhsildə İKT-nin istifadəsi ilə bağlı problem və çətinliklərin aradan qaldırılmasına kömək edəcəkdir.

- Məsafədən təhsil (MT) təşkili elektron təhsil münitinin olmasını tələb edir. Personalda İKT istifadə bacarıqları tələb edir.

- MT keçid yüksək texnologiyaların tətbiqini və tədrisin yüksək texnoloji formalarını sürətləndirmişdir

- MT keçid ənənəvi tədris formalarından təyinatlılıq, tutumluq, ictimai və akademik dairənin bu tip təhsil formalarına qarşı olmasını maneələndirdi

- Tələbələrin peşə kompetensiyalarının artırılması üçün imitasiya təhsili (bəzi ixtisaslarda) qurmaq, tətbiq etmək və inkişaf etdirmək lazımdır.

- Müəllim tərəfindən təhsil məlumatlarının birbaşa təmin edilməsi ali təhsildə ikinci plana çıxır. Müasir informasiya sistemlərindən istifadə tələbəyə çoxlu sayda mənbələrdən məlumat çıxarmağa imkan verir.

- Şagirdlərin bir-biri ilə və müəllimlərlə birbaşa ünsiyyət imkanları qorunub saxlanılmışdır.

Universitetdə təhsil aldığı bütün müddət ərzində vacib cəhət təkə bilik və diplom əldə etmək deyil, həm də sosial əlaqələr qurmaq (həm üfqi, həm də şaquli), elmi və praktiki cəmiyyətin mövcud strukturuna daxil olmaq və ona yeni bir şey təqdim etməkdir. . Distant formata keçid şəraitində tələbələrin gənclərin elmi cəmiyyətlərində işləməsi, müstəqil layihələrin hazırlanması, elmi konfranslarda təqdimatlar etmək üçün tələbələrin professor-müəllim heyəti ilə fərdi qarşılıqlı əlaqəsi kimi fərdiləşdirilmiş təhsil formalarının əhəmiyyəti artır. və praktiki konfranslar. Ali təhsilin və tibb ictimaiyyətinin mentorluq kimi ənənəvi müəssisələrinin hərtərəfliliyinin yeni şəraitdə qorunması ölkənin tibb universitetlərinin qarşısında duran əsas vəzifədir.[19]

Koronavirus pandemiyası ilə bağlı ciddi məhdudiyyətlərin tətbiqi zamanı da ali məktəblərin məsafədən təhsil rejiminə keçirilməsi ilə bağlı yaranmış əsas problemləri və riskləri təhlil etmək zəruri olmuşdur. Tədqiqatın əsas məqsədləri arasında təhsil bərabərsizliyi, təhsilin keyfiyyəti, təhsil prosesinin zəhmətkeşliyi və təhsil xidmətlərinin dəyəri sahəsində problemlərin müəyyən edilməsi daxildir.

Təhlil zamanı ekspert təşkilatları tərəfindən pandemiya zamanı tələbələrin və universitet müəllimlərinin distant təhsilə münasibətinə dair sosioloji tədqiqatların məlumatlarından, universitetlərin analitik və informasiya materiallarından, bibliografik mənbələrdən istifadə

edilib. Sosioloji sorğuların nəticələrinin təhlili və şərh, istifadə olunan nəzəri və faktiki materialların sistemləşdirilməsi və təsnifatı, idarəetmə təcrübəsinin təhlili və distant rejimə həddindən artıq keçid şəraitində universitetlərin təcrübəsi, o cümlədən xarici tədqiqatlarla müqayisədə universitetlərinə həyata keçirilmişdir. [20]

Nəticə. Məsafədən təhsilə keçid zamanı universitet ictimaiyyətinin üzvləşdiyi əsas problemlər, o cümlədən təhsildə bərabərsizliyin artması, təhsilin keyfiyyətinin təkcə təhsil müəssisələrinin imkanlarından deyil, həm də sərişlərdən və texniki imkanlardan asılılığı müəyyən edib. Tələbələrin və müəllimlərin imkanları, həm tələbələr, həm də müəllimlər üçün iş yükünün artması; onlayn təhsilin yayılması səbəbindən keyfiyyətin mümkün azalması; təhsilin qiymətinin artması.

Dövlət orqanlarının pandemiyanın yeni "çağırışlarına" reaksiyası vaxtında olub: normativ-hüquqi baza müasir şəraitə uyğunlaşdırılıb, işçi qrupların universitet ictimaiyyətinin nümayəndələri ilə operativ görüşlərinin keçirilməsi formatı tətbiq edilib və pulsuz bir çox yerli onlayn kurslara çıxış açıldı. Pandemiya zamanı yaranmış tədris yükünün hesablanması üçün vaxt məhdudiyyətlərinə yenidən baxılması, noutbukların, veb-kameraların müvəqqəti istifadəsinin təmin edilməsi, onlayn təhsil üçün ən böyük elektron platformalara məhdudiyyətsiz çıxışın təşkili, inzibati və tədris tədbirlərinin keçirilməsi kimi təhlükələri aradan qaldırmaq üçün məsafədən iş, müvəqqəti yerli aktların işlənilib hazırlanması, "Qaynar xətti"nin işinin təşkili məsafədən iş rejiminə uğurla keçməyə imkan vermişdir.

Nəticə. Ali təhsil müəssisələri öz işlərinin gücü və səmərəliliyi ilə bağlı ciddi sınaqdan keçmişlər. Bəzi ölkələr, məsələn, Braziliya, bir sıra inkişaf etməkdə olan ölkələr pandemiyanın nəticələrini tam aradan qaldıra və uzaqdan işə keçə bilməyiblər. Rusiya Federasiyasının Elm və Ali Təhsil Nazirliyinin, universitet ictimaiyyətinin fəaliyyəti yüksək səmərəlilik və birlik nümayiş etdirdi. Məsafədən təhsil klassik tam ştatlı təhsili tamamilə əvəz etməyəcək. Ali təhsil sisteminin gələcək inkişafına tam distant təhsil formatının dəstəklənməsi və rədd edilməsində iki əks tendensiya təsir edəcək. Bununla belə, koronavirus pandemiyası təlimin bir hissəsinin rəqəmsal formata keçirilməsinin mümkün effektivliyini göstərdi ki, bu da gələcəkdə öyrənməni daha çevik, fərdi və effektiv edəcək. [19]

Kazaxıstanda tələbələrin 13%-i təhsil haqqını ödəyə bilmədiyi üçün təhsillərini davam etdirə bilməmişlər. (31 марта сообщает мониторинговый ресурс Ranking.kz со ссылкой на данные бюро национальной статистики страны 2021). Nəticədə Kazaxstan ali təhsil pilləsində təhsil alanların sayı 2021–2022 tədris ilində keçən ilə nəzərən 0,2% azalmışdır. Keçən il isə tələbələrin sayı 4,6% azalmışdır. Statistikalər göstərir ki, Kazaxstanda təhsil müddəti bitənə qədər təhsil müəssisəsini tərk edənlərin sayı əvvəlki illəri iki dəfə önləmişdir. 2017–2018 ci ildə 50,1 min tələbə, 2018–2019 cu ildə 51,8 min

tələbə, 2019–2020 ci ildə 30,7 min nəfər ali təhsili tərk etmişdir. 202-ci ildən başlayaraq bu rəqəm 110 minə düşmüşdür. 2020–2021 ci ildə 115,2 min tələbə, 2021–2022 ci ildə isə 112,2 min tələbə təhsili tərk etmişdir. Tərk edənlərin bir qismi təhsilin digər formalarına və digər təhsil müəssisələrinə köçmüşlər. 15,6% -i öz arzusu ilə təhsili tərk etmiş, 13,1% -i isə maddi çətinliklərə görə təhsil ala bilmədiyini bildirmişdir. [21]

MT pandemiya və digər kritik dövrlərdə müəllimlərin dərslər yükünün miqdarına görə problemlərlə rastlaşmış oldu. MT prosesində müəllimlərin dərslər yükü 30–40% azaldılması məqsədəuyğun olardı. Ənənəvi üsulla dərslər aparən müəllimin fiziki halı ilə MT şəraitində dərslər aparən müəllimin fiziki halı eyni deyildir. MT prosesində müəllim dərslər hazırlanmasına, dərslər sərf edəcəyi vaxtdan 2–3 dəfə çox əlavə vaxt sərf etmiş olur. Lakin bu halda əməkdaşın fərdi elmi fəaliyyəti, fəaliyyət göstəricilər nəzərə alınır. Ali təhsil müəssisələrində bilavasitə tədris prosesində iştirak edən, tədris mexanizmini gözəl bilib, biliklərin verilmə prosesində uğurla fəaliyyət göstərən, tədris etdiyi fənlərlə bağlı dərslər, vəsait, metodik göstərişlər hazırlayan əməkdaşların, elmin hər hansı sahəsi üzrə sırf elmi nəticələr alan, elmi nəşrlərlə müntəzəm çıxış edən, beyni və vaxtı daim elmi problemlərin həllinə yönəlmiş, əlaqədar olaraq tədris aparmaqdan imtina edən əməkdaşları eyniləşdirmək məqsədəuyğun deyildir. Onların tədris yükü və tələblər fərqli olmalı, müvafiq iş şəraiti yaradılmalıdır.

Kəpənəyin qanadını tərptəməsi belə dünyanın o biri başında fırtına yarada bilər.

Bütün bunları və digər faktorları nəzərə alaraq tələbənin təhsil vəziyyətini, onun tədris göstəricilərini, perspektivlərini ifadə edən funksiya kimi hər hansı F ilə işarə edə bilərik ki, bu funksional olaraq aşağıdakılardan asılı olacaqdır: ailənin maddi durumu, təhsil almaq maraqları, fərdin cinsindən asılı olmadan ailənin təhsilə verdiyi önəm, hansı şəhərə, hansı Universitetə düşəcəyi, seçdiyi ixtisasa bağlı olması, gələcək peşə sənəti üzrə gələcək planlarının qurulması, interaktivliyi, İT bilikləri, sağlamlığı və sağlamlıq haqqında düşüncələri, planlama və yaradıcılıq imkan və vərdişləri, orta təhsil baza bilik səviyyəsi, ailəsinin və yaxınlarının təhsil almaq istəyinin fikirlərinə verdiyi önəm, faktiki durumu, mənəvi etik dayanıqlığı, mütəhərriqliyi və s..

Göstərilən faktorların yerindən və zamanından asılı olaraq müxtəlif qiymətli təyin olunduğundan funksiya müxtəlif hallarda müxtəlif formada (ifadəyə) və qiymətə malik ola bilər. Verilən zaman və məkan daxilində digər faktorlardan asılı olaraq dəyişəcəkdir. Lakin verilmiş anda verilmiş məkanda funksiya verilmiş fərd üçün onun faktiki durumu (digər faktorların dəqiq qiyməti, halı ilə) birqiymətli təyin olunacaqdır. Digər təyin oluna biləcək qiymətlər ehtimal xarakteri daşıyacaqdır.

Tələbənin ümumi fəaliyyət funksiyası ayrı-ayrı hallarda olan mümkün hal funksiyalarının superpozisiyası kimi təyin olunacaqdır.

$$F(q,p,t,u)=C_1F_1(q,p,t,u)+C_2F_2(q,p,t,u)+C_3F_3(q,p,t,u)+\dots+C_NF_N(q,p,t,u)+C_iC_jF_{ij}+C_nC_mC_kF_{nmk}+\dots C_nC_mC_kC_pF_{nmkp};$$

C_i ($i=1-N$) əmsalları ehtimal xarakterli əmsallardır. q - tələbənin mobilliyini, p - fəaliyyətin dəyişmə sürətini, t -zamanı, u -isə ümumi keyfiyyətləri ifadədir. U –parametri göstərilən q , t , p parametrlərindən savayı digər parametrləri cəmləyir. $U=u_1+u_2+u_3+\dots+u_N$; $C_iC_jF_{ij}$ –hədləri faktorların ikisinin qarşılıqlı təsiri həddi, $C_nC_mC_kF_{nmk}$ – faktormarın üçünün qarşılıqlı təsiri, və s. $N=N_r+N_i$, N_r real situasiyaların sayı, N_i –real olmayan lakin baş verə bilən, baş vermə ehtimalı sıfır olmayan situasiyaların sayıdır.

C_i əmsalları bütün hallar nisbətində verilmiş halın nə qədər ehtimalla baş verəcəyini təyin edə biləcək əmsallardır. Fəaliyyət trayektoriyasından asılı olaraq N -ədədi dəyişir və bununla əmsalların ehtimal qiymətində dəyişəcəkdir. N nə qədər çox olarsa, realda gözlənilən hadisələrin ehtimalı müvafiq dəyişə bilər. İnsan amilini nəzərə alaraq bütün hallarda qeyri səlissə nəticələrin olması ləbüddür. Bu baxımdan $F(q,p,t,u)$ funksiyası zamandan asılı olan dinamik funksiyadır. Kompleks funksiyadır $F=F_r+iF_i$ olmaqla iki hissənin superpozisiyasından ibarətdir.

$$F^2=F_r^2-F_i^2+2iF_rF_i\text{Cos}f,$$

f –daxil olan funksiyaların qarşılıqlı münasibətindən asılıdır. Bir-birini inkar etdikdə $\text{Cos}f=-1$, təkzib etmədikdə $\text{Cos}f=+1$, asılı olmadıqda $\text{Cos}f=0$ olacaq.

Fəaliyyət trayektoriyasında parametrlərin dəyişmə sürəti, sonda xətalara gətirirki, zamanın müəyyən anında xətalərin statistik qiymətləri bir neçə variant yarada bilər: xətalər gələcək trayektoriyaları idarə edir, xətalər məhdud trayektoriyaların davamına imkan verir, xətalər durğunluq yaradır, zaman davam etsədə fəaliyyətlər geriləşim, yada yerində saymış olur. Xətalərin göstəriciləri elə ola bilər ki, trayektoriyaların seçilməsində məhdudiyətlər görünməz olsun.

Digər əsas faktor xəta meyarının ölçüsünün induvidiumun özünün təyin etməsi, bunu idarə etmək istəməsi, edə bildiyini düşünməsi, nəticənin “mühitdə” qəbul olunan xətalərin ölçülərindən fərqləndiyi üçün yeni parametrlərin yaranması və xəta sisteminin idarəoluna bilməməsidir.

Parametrlərin dəyişməsi zamana görə görə fərqlənəcəkdir. dq/dt , dp/dt , du/dt , dN/dt və məkana $gradq$, $gradp$, $gradu$, $gradN$ və sair.

Zamana görə və məkana görə dəyişmələr fərdin göstəricilərindən və xarici sahədən (mühit, amillərdən) asılıdır. Bu dəyişmələr məcburi, stontan, və istəklə bağlı ola bilər. Lakin hər bir istək hər hansı zərərətə əsaslandıqından bütün dəyişmələri məcburi, zəruri hesab edə bilərik. Bütün dəyişmələr səbəbi olan dəyişmələrdir. Bu səbəbdən zəruri hesab ediləcəkdir. Lakin buna baxmayaraq zəruri dəyişmələr belə iki fərqlənməyə malikdir: fərdin şəxsi tələb və problemləri ilə bağlı (xarici sahə təsir etmədiyi hal) və fərdin xarici təsiri altında, xarici amillər əsasında, onların təsiri ilə verilən qərar-dəyişmələr. $Q=Q_1+Q_2$, qəralardan biri varsa digəri yox hesab edilməlidir. Başqasının verdiyi qərarı qəbul etmək onu özünkiləşdirmək, rəqarı özün verməsin kimi anlamına gəlir. Lakin bu qərarların hər

biri özlüyündə çox güclüdür: sənin verdiyin qərar və ya digərinin sənənin haqqında verdiyi qərar sənənin bütün həyat trayektoriyasını dəyişə bilər.

Tələbələrə imtahan göstəriciləri çox vaxt onların hazırlıq səviyyəsindən, təkrara, seminarlarda verilən tapşırıqlara ayırdığı vaxtla mütənəsb olsa da, materialın yalnız bir qismini mənimsəmiş, imtahana hazırlığa isə çox az vaxt sərf etmiş tələbə yaxşı nəticə göstərə bilər. Tələbənin imtahan suallarından seçib hazırladığı material ona düşən imtahan bilet sualları tələbənin imtahandan uğurunu təmin etmiş olur. “İmtahan suallarının 30% oxumuşdum, oxuduğum suallar düşdü”. Nəticədə bütün semestr boyu çalışan tələbənin imtahan göstəricisi aşağı olduğu halda, bu tələbənin imtahan göstəricisi yuxarı olur. Semestr üzrə imtahanaqədərki göstəricilər toplanırdı hər iki tələb eyni nəticələr göstərmiş olur. Tələbənin fənn üzrə biliyi ona düşən 5 sualla təyin olunur (!?). Təbii ki, bu hallar azlıq təşkil edir. Lakin bu və digər insan amili olan faktlar hadisə sonluğunun belə olmasını şərtləndirir. Fənn üzrə bilik potensialının az olmasına baxmayaraq tələbə fənn üzrə kreditini verə bilər, imtahanı keçir. (Tünel effekti). Biliyin tələb olunan səviyyədə olmadığına baxmayaraq, tələbə imtahan baryerini aşmış olur.

Bu və bu kimi faktlar tədris göstəricilərinin tam real olmamasını, bu göstəricilərdə xətalərin qiymətləndirilməsini tələb edir. Məhz bu xətalər hesabına təhsil sisteminin gözlənilən arzu edilən səviyyədə olmur, məzunlar peşə sahəsində çalışdıqları müddətdə onlar qarşılarında qoyulan tələblərə cavab verə bilmirlər. Nəticədə digər sahələrdə fəaliyyət keyfiyyəti aşağı olur ki, bu da ölkənin bütün infrastrukturuna təsirsiz ötürmə (imtahandan layiq olmadığı halda keçmə prosesi sonda: cərrah masası üzərində canını itirmiş xəstə, savadsız qalan şagird, dağılmağa hazır körpü, xətalı stansiya, hüquqlarından məhrum olan vətəndaş deməkdir.)

“Küçədən keçən tanımadığın bir şəxs belə sənənin bütün həyatını dəyişə bilər”

Tələbənin faktiki halı onun bu və digər halda ola biləcəyini ifadə edəcək funksiyalarla təyin olunacaq. Tələbə eyni vaxtda müxtəlif hallarda ola bilmədiyini və həmin zamanda ola biləcək mümkün halların mövcudluğunu nəzərə alsaq faktiki onu halını təyin edəcək funksiya bütün hallarda olan funksiyalarla təyin olunacaqdır. Tələbənin hazırkı vəziyyəti bilavasitə yalnız onun seçimi olmadığına nəzərə alınmalıdır. Təbii olmayan və konkret qanunlara tabe olmayan bu hadisələr yığımı tələbənin sonrakı həyatında mühüm rol oynayır. Burada insan amilini, insan faktorunu nəzərdən qaçırmamaq olmaz. Ən əsası belə hadisələrin kənardan idarə olunması, təbii məcrasına buraxılmaması, məhz problemlər yaranmadan, problemlər olacaq deyər qarşısını almaq üçün tədbirlərin görülməsi və nəticədə yeni görünməyən problemlərin yaranması- bütün bunlar səlissə olmayan məsələlərə gətirib çıxarır.

Bu faktların ortaya çıxmasında olan səbəblərdən biridə, yeniləşən texnologiya ilə təhsil sisteminin, tədris

prosesinin ayaqlaşma bilməməsi, təhsil alanların təhsil alma bacarıqlarına görə qruplaşdırılmaması, peşə yönümlü seçmə fənlərin az olması və ya ümumiyyətlə düzgün seçilməməsi və ilaxır məsələlər sonda təhsil keyfiyyətinə təsir edən amillərdir.

Hər bir proses üçün relaksasiya vaxtı deyilən parametr vardır. Proses başladığı andan tam qərarlaşana qədər keçən vaxt başa düşülür. Bu ictimai proseslərdə, tədris prosesində də belədir. Təhsil alanın daxil olduğu prosesdə adaptasiya müddəti hamı üçün eyni ola bilməz, bu baxımdan təhsil alanlara fərdi yanaşma, eyni bir təhsilin müddətinin təhsil alanın bilik, bacarıq imkanlarına görə bölünməsi vacibdir. Təhsil haqqı 4 il üçün yox, ixtisas üzrə fənlərin tədrisi üçün nəzərdə tutulmalıdır və təhsil alan bu prosesi 5-6 il uzada bilər. Bu onun təhsil alma hüquqlarına zidd deyildir. Heç bir arayış və ya başqa sənəd gətirmədən təhsil alan ona təklif olunan fənləri 4, 5, 6 il müddətində tədrisini seçir, fənlərə öz həyat şəraitinə, yaşam imkanına müvafiq cədvəl təyin edir və fənn sayının, dərəcənin çoxluğu fəbiyası yaşamadan təhsil alır. Fən üzrə təhsil aldırca, tədris prosesində iştirak etdikcə, həmin fəndən kredit üzrə təhsil haqqını ödəyir. Bu vətəndaşların ayrı ayrı fənlər üzrə biliklərinin artırılmasına, möhkəmləndirilməsinə də xidmət edə bilər. Bir neçə fənn üzrə təhsil görmək istəyən vətəndaşlar müvafiq kredit üzrə təhsil haqlarını ödəməklər fənlərin tədrisində iştirak edir, müvəffəqiyyətlə imtahanı verdikdən sonra bu fənlərin dinlənilməsi və imtahan nəticələrini əks etdirən arayış alırlar. Təhsil almaq hər bir vətəndaşın hüququdur, onun formasını və həcmi seçməkdə ona xas olmalıdır.

Təbii Statistik göstəricilər, onları idarəetmək istədikdə dağılır. “Xırda tənqidlərin arzularınızı məhv etməsinə imkan verməyin, heç vaxt səhv etməyən yeganə şəxs heç bir iş görməyən insandır”. Albert Eynşteyn

Tələbənin təhsil göstəricilərində qeyri müəyyənlik münasibəti

Ixtiyarı sistemin stasionar halı ona bu və ya digər xarici təsir oluqda dəyişir, sistem həyacanlanmış hala keçir. Bu zaman dəyişən parametrlərin hansılarının verilməsinə xətə ilə dəqiq təyin olunması qeydimüəyyənlik prinsipini ifadə edir. Eyni vaxtda təyin olunma ilə eyni vaxtda təyin olunma bilməyən kəmiyyətlər, parametrlər varki, təhlil üçün onların eyni zəmində müzakirəsini aparıla biləcəyi sual doğurur. Bu keyfiyyətlər tələbənin təhsil göstəricilərinə, tədrisin keyfiyyətinə də təsirsiz deyildir. Təsir edən faktorlardan biri kimi tələbənin təhsildən uzaqlaşması, ali təhsil müəssisəsindən xaric edilməsi obyektiv və subyektiv xarakterli səbəb kimi götürülə bilər. Öz ərizəsi ilə və ya təhsil haqqını bəhanə edərək ali təhsil müəssisəsindən (ATM-dən) uzaqlaşan tələbə bir müddət sonra başqa ATM-də və daha çox təhsil haqqı olan ixtisasda təhsilini davam etdirir və ya xarici ölkəyə gedərək orada təhsil alır. Tələbə yenidən qəbul imtahanı vaxtı çatana qədər I kursda təhsil alır (hətta təqaüd alır). Tələbə qəbulu imtahan dövründə ATM-dən xaric olaraq yenidən imtahana girir, yaxşı mənada digər ixtiasa qəbul olur və beləliklə bu sahədə səlis təhlilin aparılmasını qeyri səlis statistik hala gətirir. Bütün gösrətilən faktlar müəyyən xəta ilə rastlaşır.

Əsas məsələ tələbənin qarşısına ATM-i konkret səviyyədə bitirə biləcəyini bildirməkdir. Semestrlər boyu aldığı qiymətlər nəzərə alınmadan bəzi ixtiaslarda işə qəbul səviyyəsində imtahan keçirərək diplomların verilməsi daha məqsədəuyğun olardı. Bununla əlaqədar digər müəssisənin işini bütünlüklə asanlaşdırmış olardı. Diplomar bu son imtahana görə verilir və diplom ala bilməyənlər növbəti illərdə (3-5) yenidən imtahan vermək hüququnu saxlayır. Bu müddətdən sonra 3-6 aylıq kurslardan sonra belə şəxslər imtahanlara buraxılır.

Nəticə:

-verilmiş ixtias üzrə bitirənlər həmin ixtias üzrə ən azı 2(3) il çalışmalı olduqlarını bilməlidir. Çünki dövlət onların təhsilinə görə vəsait ayırır. Və bu iş ölkənin prioritetini, strategiyasını müəyyən edən tərəflərdən biridir. Gələcək üçün bir çox məsələlərin öz zünə həll olunmasını həll etmiş olur.

-dövlət sifarişi ilə, dövlət hesabına qəbul olaraq dövlət təqaüdü almış, təqaüd hesabına və tələbə krediti, eləcə də sosial vəziyyətinə görə güzəştlər edilmiş tələbələr məcburi qaydada bu –ATM-i bitirmək üçün təyin olunan imtahanlardan keçərək dövlət “borcunu” 3-5 il müddətində verməlidirlər. İmtahana girməkdən imtina edirsə və ya imtahan verə bilmirsə, keçid balını toplaya bilməyibsə onların peşə fəaliyyətinə aid olmayan hər hansı digər işə qəbulu yol verilməz olmalıdır. Onlar ictimai əsaslarla və ya maaşı 50% (40%) ödənməklə müəllim yardımçısı çalışa bilərlər. 4 il bakalavr təhsili alan tələbənin ATM-i bitirdikdən sonra qeyri peşə istiqamətində çalışması digər istiqamətlər üzrə peşə qazanmaq istəyən abituriyentlərə “yol göstəricisi” rolunu oynayır. (Coğrafiya ixtiasını bitirən bakalavr bankda mühasib çalışır)

Müəyyən ixtiaslarda diplomun verilməsi üçün olan imtahanlar- məzun olacaq tələbələrin ATM-i bitirdikdən sonra işə qəbul üçün verdiyi imtahanlar eynilənməlidir. ATM-i bitirməklə işə qəbul imtahanı vahid aparılmalıdır. İmtahana girmək istəməyən tələbələrə isə “ATM-i bitirmişdir” arayışı verilir.

Hazırda təbii edilən kurrukulum sistemi təhsilin yuxarı pillələrində heçdə yaxşı nəticələrə gətirib çıxara bilməmişdir: bu sistemin tətbiq olunması üçün maddi-texniki bazanın zəif olması, müəllimlərin bu sistemə uyğunlaşmaması və çətinliklə tətbiq etməsi, bu sistemin mahiyyətinin dərk olunması istiqamətdə təbliğatın çox zəif aparılması, bu sistemin tətbiqinin nəticəsi kimi natamam otra təhsildən peşə yönümü müəssisələrinə təhsil alanların gözlənilən axınının olmaması və bunun nəzərə alınmaması və s.

Nəticədə ATM-nə daxil olan məzunlar qəbul imtahanının verilməsində, qoyulan nəzəri sualları cavablandırma bilməməsi, orta təhsilin sonunda fənlər üzrə çox zəif biliklərin qazanılması və s. baş verdi. Kurrukulum sistemi 4-5 siniflərə qədər tətbiq edilə bilərdi. Məqsədəuyğun olardı ki, bu sistemin tətbiqi 5-6 siniflərdən başlayaraq ləğv olunsun. Təhsil sistemində hər hansı programın tətbiqinin nəticələrinin yoxlanılması və təhlili üçün ən azı 25-30 il gərəkdir. Beləki bu sistemlə təhsil alanların orta məktəb baza bilikləri, ATM –də öyrəndikləri peşə bilikləri, gələcəkdə tətbiq edəcəkləri bu biliklərin səmərəsi, onların iş fəaliyyəti, öyrəndikləri biliklərin tətbiqi

zaman ortaya çıxan problemlər və onların operativ aradan qaldırılması tələb olunur. Orta məktəb pilləsində biliklərin həcmi və sıxlığı elə olmalıdır ki, ATM-də verilən bilikləri normal mənimsəyə bilsin, eşitmişəm deyə düşünməsin. Öyrədilən bacarıqları istifadə etsin, göstərdilər -öyrətmədilər deyilməsin. İnkişaf etmiş xarici ölkələrdə olduğu kimi uşaqların gələcək peşə fəaliyyəti, maraqları 10-11 ci sinifdə yox, uşaq çağlarından, məktəbin ilk illərindən təyin olunsun, valideynlərə əsaslandırılmış məlumatlar verilsin. Əks halda tədqiqatçı həkim, tədqiqatçı müəllim, tədqiqatçı mühəndislə rastlaşmayacağıq, hər kim peşəsinin vurğunu olmayan şəxslərlə rastlaşacaq, xəstələrin sayı artacaq, dərsi necə öyrənmək lazım olduğunu bilən və öyrədən müəllimlərimizin sayı az olacaqdır. İxtisas düzgün seçilmədikcə ali təhsilli taks sürücülərinin sayı artır.

Təhsilənlər arasında həmişə “çətin” adlananlar var. Bu hal tələbələr arasında da olur və bu tələbələrlə iş orta məktəbdə qurulan işdən fərqli cəhətlərə malikdir. [22] Tələbə artıq müstəqildir, şəxsi qərarlarını fərdi qəbul edə bilir, özünə cavabdeh və hesabatlı olan şəxsdir. “Çətin”lər dedikdə cəmiyyət tərəfindən qəbul edilmiş normalara uymayan fərdlər nəzərdə tutulur: davranışlarında, hərəkətlərində, müraciət və cavablarında gərginlik müşahidə olunur; baxımsızlıq səbəbindən əxlaqında, dünyagörüşündə, əqidəsində yaranan çətinlik dərəcəsi olan; əlverişsiz şəraitdə tərbiyə almış, uşaqlığı pis keçmiş, incidilmişlər; düzgün qurulmayan münasibətlər əsasında yaranan çətinlik dərəcəsi olanlar. Belələri nəticə etibarlı ilə bir neçə hissəyə bölünür: təcavüzkar, yüksək səviyyədə idarəolunmayan-yüksək emosionallığa malik olanlar, hədsiz dərəcədə həssas, kəsəyən, qorxaq, müxtəlif fobiyalı, həyacanlı (panik) olanlar. Bu fakt təhsilənlərin məqsəd və gələcək planlarına münasibətdə, həyatda qoyduqları hədəflərə hansı yolla yanaşacağında özünü göstərərək, tələbələrin tədris göstəricilərinə təsir edir. Auditoriyada bi səpgidə olan tələbələr qrup işinə cəlb edərək, motivasiya yaradaraq, fikirlərini tam dinləyərək təhsil prosesinə qoşulmasını təmin etmək mümkündür.

Tələbələrin tədris göstəricilərinə təsir edən amillərdən biridə anadangəlmə və ya sonradan yaranan fiziki məhdudiyətlərdir. Fiziki məhdudiyətləri olan tələbələrin akademik nailiyyətlərinə təsir edən psixoloji amillər çoxşaxəlidir. Eşitmə, görmə, hərəkət və s. məhdudiyətləri olan tələbələr cəmiyyətin bir üzvüdür. Onların İQ göstəriciləri əksər halda normal hesab olunan tələbələrin İQ (testə görə) göstəriciləri ilə eyni olsa belə, onların tədris göstəriciləri heç də eyni olmur. Məhdudiyətli tələbələrin tərbiyələri spesifik-özünəməxsus xüsusiyyətlərə malik olur, məhdudiyətin növündən asılı olaraq müxtəlif xüsusiyyətlər daha çox inkişaf edir. Onların mövcud bacarıqlarının üzə çıxması üçün daha çox səy və özünəinam tələb olunur. Vaxtında nəyi isə edə bilməməsi, problemlərin həlli sürətinin zəif olması onlarda qapanma, cəmiyyətdən uzaqlaşma, depressiya yarada bilər. Ali təhsilin sonunda qoyulan tələblər eyni olsa da, bu tələblərin ödənilməsi üçün onlar daha çox cəhd göstərləmi, cəmiyyətin tam bir üzvü kimi yetişmələri və olması üçün onların mənəvi köməyə,

dəstəyə ehtiyacları vardır. Onların hər hansı məhdudiyəti dilə gətirilməməli, digər fiziki qusuru olmayan tələbələr kimi yanaşılmalı, qoyulan işlərin öhdəsindən gələ biləcəyini dərk etməkləri üçün şərait yaratmalı, proqram materialının mənimsənilməsində güzəşt olunmamalı, hamı kimi onunda bu işin öhdəsindən gələcəyinə onda ümid yaratmalı və buna nail olmasına şərait yaradılmalıdır.

Təlim prosesini təşkil edib, fiziki məhdudiyəti olan təhsilənlərin müstəqil tərbiyələrini inkişaf etdirmək istiqamətində təlim fəaliyyəti təhsilənləri sərbəstləşdirir, şablondan çıxarır, fəaliyyətlərində müstəqil düşünməyə istinad edən hərəkətlərə üstünlük verirlər. Yoldaşlarının mükəhizələrindən asılı olmadan rəylərini söyləyə bilirlər.[23-s87]

Tez və ya gec ailə qurma tələbələrin tədris göstəricilərinə təsirsiz deyildir. Təhsil və nığahın təxirə salınması arasındakı əlaqələr qadına yönəlmiş tədqiqatlarda əhəmiyyətsiz hesab olunur. Qadınların təkmilləşdirilmiş təhsil (ənənəvi nümunələr, evlilik davranışları və gender rollar) sosial dəyişikliklər nığah davranışlarına təsir edir. Evdə qızın istəklərinin dəstəklənməsi, təhsilə verdikləri dəyər və bunun müasir dövrdə yaxşı qəbul edilməsi, karyera toplamaq istəyi, düşüncələri, cəmiyyətdə “uğurlu qadın” anlayışı, bütün bunların zminində üzünü qiymətləndirmədə yaranan boşluqlar, “tək ana” olmaqdan belə qorxmamaq, ictimai mövqedə dəstəklənməsi, hadisələrin sonunun dəyərləndirilməməsi, istəklərin həyata keçməsində kənar, xarici faktorların axtarılması, onlara güvənmə bu prosesə təsir etmiş olur. [23-s 93]

Tələbələrdə təşvişi (həyacan) pozuntuları tədris faktorlarına təsir edir. Ümumi təşviş pozuntusu: ailə üzvləri, pul münasibətləri, işdəki çətinliklər, narahatlıqlar; Tələş (panik) – panik hücumlar, birdən və səbəbsiz yaranması, sürətli ürək döyünmə, gərginlik hiss etmə, idarəolunmayan qorxu, baş gicəllənməsi əsmə; Spesifik fobiya (tələş) – səbəbsiz qorxu, hürümçəkdən, siçandan, milçəkdən itdən, səsdən qorxu; Sosial təşviş- sosial mühitdə narahatlıq, qapanma, utançlıq; Travma fobiyası – hər hansı dəhşətli hadisədən sonra meydana gələn fobiya; obsessiv kompulsiv pozuntu – arzu olunmayan düşüncə və davranışlar idarə olunmayan hərəkətlər, dayandırma bilməmək, hər hansı düşüncəyə qapanıb qalmaq, nəyi isə unutmaq qorxusu, kimisə incitmək haqqında idarə olunmayan düşüncələrin narahatlığı)

Tənhalıq insanlara digər insanların dünyasından uzaqlaşdırılmış və kənar edilmiş vəziyyətdə olması faktını dərk etməsi vəziyyəti kimi başa düşülür. Real ünsiyyət və tanışlıq əlaqələrinin olmaması, öz sosial əlaqələrinin ödənilmədiyini qavraması nəticəsində baş verə bilər. Bu zəmində çox şey rol oynayır: sosial maddi mənəvi iqtisadi psixoloji etnik amillər, kompleksiz fərdi sağlamlıq, yaş xüsusiyyətləri və s.. Son nəticədə gənclərin, yeniyetmələrin narkomaniyaya, alkola, siqaretə, mənfi meyilləri bu səbəbdən bəhrələnir, ən güclü fəallıq isə tənhalıqdan qurtulmaqdır.

Təhsil gəncləri özünü aktualaşdırmağa təsir edən amil kimi təzahür edir. Özünüaktualaşdırmaq şəxsiyyət harmonik şəxsiyyət və psixi cəhətdən sağlam insan anlamına gəlir. : reallığı tam qəbul edir (ona qarşı relax), özünü və digrlərini qəbul edir (mən, sən

anlayışı) sevdiyi iş ilə peşəkar ruhlanma, avtonomluq (digər insanlara diqqət, xeyirxahlıq), yeniliklərə manasibət (qəbul olunma, dəyərləndirmə, qiymətləndirmə) pis və yaxşının fərqləndirilməsi (məqsədə nail olmaq üçün batan vasitələr yaxşı deyildir), yumor hissi, özünü inkişaf potensialı təyin edib ortaya çıxarmaq və istifadə etmək, yeni problemlərin həllini dərk etmək, öz imkanlarını reallaşdırmaq.

Tələbələrin özünüakruallaşdırılması bacarıqlarının inkişafında pedaqoji faktorlar onun öz həyatında bütöv məqsədlər şərait kimi müəyyən etmək məqsəduyğundur.

Peşəkar özünü gerçəkləşdirmə – özünü müəyyən bir tərkib hissəsidir. (23 s164). Bu fərdin maraqları ilə cəmiyyətin tələbatlarının uyğunluğu bildirir. Cəmiyyətin inkişafında sosisial iqtisadi meyilləri öz əksini tapır. Bu insan həyatının uzun bir hissəsidir (30-35%) tələbələr sevmədikləri, potensiallarına uyğun olmayan ixtisaslar seçirlər. [23 s-165] bu da onların tədris nəticələrində və gələcək peşə fəaliyyətində özünü göstərir.

Tələbələrin internetdən asılılığının psixoloji xüsusiyyətləri normal təması pozur, real hyatdan uzaqlaşır, iş məsuldarlığı azalır, ətrafdakılara (yaxınları) bəs qədər vaxt ayıra bilmir. Bu hansı mərhələlərdə baş verir: 1-Virtual “mən” obrazı – anonimlik informasiyanın qeyri səlis olması, buna aludə olmaq, uydurulmuş həyat təzi, virtual dostlar, hər bir “link”-ə sevinmə, həyat uğuru qəbul etmək. 2- patoloji eyniləşdirmənin reallaşdırılması “ideal mən-ə nail olma. 3- patoloji yaradıcılıq –real həyatda göstərə bilmədiyi bacarıqların nümayişi virtual azadlıq 4- nəticələrlər: şəxsi nəzarət normaları itməsi, özünü idarə etmədə real həyatdan uzaqlaşma, “özünü kinoda hiss etmə”, aqressivlik, depressiya, düşmənçilik. bu kimi fəsadlara malik tələbələrdə sosial adaptasiya problemləri yaranır, dezadaptasiya dərinləşir, internet asılılıq həyatın mənasına çevrilir, tənhalıq və digər bağqa psixoloji dramalara yol açır. [23 s-176]

Fənlərin tədrisində a) materialın uyğunlaşdırılması b) çatdırılma texnologiyasının yenilənməsi c) yeni texnologiyaların tətbiqi və səmərəli istifadəsi d) öyrədilənlərin peşə fəaliyyətində istifadəsinin prioritet olması müasir dövrdə aktual məsələlərdədir. Faktlar tələbələrin aktual problemlərini ortaya çıxarmaq, tədrisin səmərəsini artırmaq üçün imkan və vasitələri aramaq və təkliflərin hazırlanmasını, müasir dövrdə həllini tapmaqda zəruri olan məsələlərə çevirir. Professional peşə təhsilində tədris sferasında olan problemlər təhsildən sonrakı peşə fəaliyyətini təmin etməyə imkan verirmi? Təhsil keyfiyyətinin aşağı olması, bununla ATM məzunlarının əmək bazarında rəqəbət qabiliyyətinin aşağı düşməsi faktı danılmazdır. Məqsəduyğun olar ki, *tədris prosesinin keyfiyyətinin artmasına yönəlmiş tədris prosesinin informasiya təminatının artırılması, elektron baza məlumatlar elmi hissədə olan kimi tədris hissəsində də özünü reallaşdırsın. Tələbənin tədris müddətində gələcək peşəsi ilə bağlı olmayan, qeyri peşə sahələrində işləməklə əlaqəsini kəsilsin. Bütün tədris müddətində (praktika, staj keçmə və s. istisna olmaqla) tələbələrin əmək fəaliyyətinə qadağa*

qoyulmalıdır. Nəticə etibarlı ilə təqaüdlər, vəsaitlər və grantlar tələbələrin əsas məsrəflərini ödəməlidir (buna yönəlməlidir).

Tədris prosesi iştirakçılarının informasiya ehtiyaclarının sistematik öyrənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.[24, 25] İqtisadi idarəetmə ixtisaslarında təhsil alan tələbələr üçün innovativ metod və proqramların biblio-informativliyinin təmin olunması onların peşə gələcək peşə fəaliyyəti üçün əsas şərtlərdən biridir. Kitabxananın informasiya resurslarının öyrənilməsini təmin edən fənn, kursun keçirilməsini zəruri etmək, tədris planlarına daxil etmək məqsəduyğundur. Fəndən asılı olmadan tələbələrin kompüter texnologiyalarından minimal istifadə imkanlarının artırılması üçün praktik kursların (məşğələlərin, seminarların), layihələndirmə bacarıqlarının inkişafı üçün İNTEL –gələcək üçün təhsil kurslarının təşkili (bu kurslar daimi olmalı, tələbələr İT üzrə bilik və bacarıq səviyyələrinə uyğun kurslarda iştirak etməli, tam bitirdikləri halda müvafiq sertifikat almalıdırlar.) aparılmalıdır.

Tələbə eyni xüsusiyyətlərə məxsus olmayan, təyin olunmuş çoxlu keyfiyyətlərdən çox az qismi ilə qruplaşdırıla bilən topludur ki, onların hər hansı keyfiyyətlərinin ortaqlanması üçün digər faktorların müəyyən xətə ilə eyniləşdirilməsi gərəkdir. Bu səbəbdən məqalədə verilən məsələlərin qoyuluşu, alınmış nəticələr orta statistik xarakter daşısada, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi faktorları təyin edən parametrlərdə qeyri müəyyənliklər nəzərə alınmalıdır. Yekun **nəticə** olaraq qeyd edə bilirik:

- Ənənəvi üsul bundan sonrakı dövrdə, texnikanın və texnologiyaların bu cür inkişaf sürətində dəyişəcək, təkmilləşdirilmiş hibrit formaya keçəcəkdir.

- Tələbələr arasında istedad, bilik və texniki imkan baxımdan daha çox qruplaşmalar gerçəkləşəcək, parametrlərin dəyişmə sürəti əsas rol oynayacaqdır.

- Təhsildə strategiya iqtisadiyyat, müdafiə və təhlükəsizlik istiqamətdə qurulacaq, bu istiqamətdə ixtisaslar prioritet qazanacaqdır.

- Təhsil və tədris göstəriciləri ayrıca götürülmüş faktora görə təyin oluna bilməz. Tələbənin tədris göstəricilərinə təsir edən amillərdə əsas və qeyri əsas olmaqla fərqləndirilə bilməz: faktor göstəricisinin qiymətinin şəraitə görə dəyişdiyini, onların dinamik kəmiyyət olduğunu nəzərə almaq lazımdır və heç birinə faktiki üstünlük verilə bilməz.

- Tədris göstəricilərinə təsir edən amillərin, yalnız bir qisim faktorun eyni (və ya çox yaxın) olduğu şəraitdə digər faktorlardan asılılığı tədqiq oluna bilər. Bu zaman qeyrimüəyyən münasibəti də nəzərə alınmalıdır.

- Təhsilalanlar üçün yaradılan eyni şəraitdən belə onların eyni formada yararlanma bilməməsi faktoru statik göstəricilərdə nəzərə alınmalıdır.

Təhsil məktəblərdə verilsədə. başlanğıc olaraq ailədən başlayır. Ailənin hər bir üzvü digər üzvünün hansı dərəcədə ali təhsil almasını dəstəkləməsi, bu dəstəyin hansı formada olması əsasında sonda tələb olunanların təklif olunanlarla qarşılıqlı münasibəti qurulur. Münasibətdə qızıl orta gözlənilərsə, nəticənin müsbət olacağına ümid etmək olar.

Ədəbiyyat

1. Ramsden Paul. Learning to Teach in Higher Education 2003 c 84 pp272
2. Qasımova, R. Mahmudova Pedaqogika dərslük 2021 L. Bakı, Ekoprint nəşr. 610 s. səh 169)
3. <https://azedu.az/az/news/54987-bu-qeder-telebe-tehsil-kreditli-alib>
4. <https://www.azerbaycan24.com/universitetlerde-teqaud-alan-telebelerin-sayi-aciqlandi/>
5. Федосова Н.А. Анализ ключевых категорий образа жизни. Успехи современного естествознания 2010-N5-c93-95
6. Təhsil: klassik və müasir yanaşmalar. Bakı 2019 BDU 100 illiyinə həsr olunmuş elmi konfrans materialları. 19 aprel 2019, Azəri poliqrafiya, 380 səh.
7. M.M. Bəşirov Fizikanın tədrisində fənlər arası əlaqə və onun təşkili 1997 Lənkəran LDU s 48-51
- 8 M.M. Bəşirov Fizikanın tədrisində İKT-dən istifadə və müəllim tələbə münasibətlərinin səmərəli təşkili Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpasının 25 ci idönümünə həsr olunur. "Müəllim-tələb münasibətləri: pedaqoji və psixoloji aspektlər". Sumqayıt DU – Respublika Elmi Konfransının Materialları-27-28 oktyabr 2016 - s 48-49 (həmdə. www.kitabyurdu.az)
9. G.Q.Hüseynova və b. Psixologiya (dərslük) Bakı 2021 679 s. Elm və təhsil nəşr.) səh 447
10. Рычков С.Ю., Загирова А.Р. Актуальные проблемы современного студентства// Современные наукоемкие технологии.–2008.–№7.–С. 82-83; URL: <https://top-technologies.ru/ru/article/view?id=24062>
11. M.M.Bəşirov İnformasiya texnologiyaları və təhsilalanların sağlamlıq problemi. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Ümummillilider Heydər Əliyevin anadan olmasının 94 -cü ildönümünə həsr olunmuş "Təbiət və humanitar sahələrin inkişaf problemləri" mövzusunda Respublika Elmi Konfransının MATERIALLARI 5-6 may 2017 ci il. Lənkəran 2017 s. 69
12. A. Zamanov, H. Əlizadə, S. Rüstəmov, S. Əlizadə Distant təhsilin pedaqogikası Bakı 2021 ADPU nəşriyyatı, 154 s.
13. И.В. Киян Зарубежный опыт дистанционного обучения//Образование и общество. – 2010, № 5, С.87-92.
14. И.А. Тавгень Дистанционное обучение: опыт, проблемы, перспективы. – Минск: БГУ, 2004. – 227с.
15. Hanover Research report URL: <http://www.hanoverresearch.com/wpcontent/uploads/2011/12/Trends-in-Global-Distance-Learning-Membership.pdf>
16. Е.А. Свиридова ОПЫТ США В РАЗВИТИИ ДИСТАНЦИОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ Омский институт (филиал) РЭУ им. Г.В. Плеханова ОБРАЗОВАНИЕ 81 СИБИРСКИЙ ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ № 4 (25) 2016
17. Ф.И. Собянин, И.В. Ирхина, В.Л. Кондаков, Б.Ж. Ж. Умарова-Нариманова, Р.Е. Ковалева. ДИСТАНЦИОННОЕ ОБУЧЕНИЕ В ПЕРИОД ПАНДЕМИИ: ЗА И ПРОТИВ Современные проблемы науки и образования. – 2021. N2, ISSN 2070-7428. <https://science-education.ru/ru/article/view?id=30762>
18. Abdullah Mohammed Al-Ghurbani, Fawaz Jazima, Mohammed Abdulrabc, Yaser Hasan S. Al-Mamaryc, and Imran Khana The impact of internal factors on the use of technology in higher education in Saudi Arabia during the COVID-19 pandemic Saudi Arabia
Влияние внутренних факторов на использование технологий в высшем образовании во время пандемии COVID-19 в учебной деятельности студентов Управление человеческими системами том. 41, нет. 2, стр. 283-302, 2022 г. DOI: 10.3233/HSM-211219
19. Gadi, N (Gadi, Nishita) Saleh, S (Saleh, Saman) ; Johnson, JA (Johnson, Jo-Anne) ; Trinidade, A (Trinidade, Aaron) The impact of the COVID-19 pandemic on the lifestyle and behaviours, mental health and education of students studying healthcare-related courses at a British university BMC MEDICAL EDUCATION Том 22 Выпуск1 Номер статьи 115 DOI 10.1186/s12909-022-03179-z
20. Д. А. Штычно, Л. В. Константинова, Н. Н. Гагиев Переход вузов в дистанционный режим в период пандемии: проблемы и возможные риски / Shtykhno D.A., Konstantinova L.V., Gagiev N.N. Transition of Universities to Distance Mode During the Pandemic: Problems and Possible Risks. Open Education. 2020;24(5):72-81. (In Russ.) <https://doi.org/10.21686/1818-4243-2020-5-72-81>
21. Г. В. Лаврентьев, Н. Б. Лаврентьева, Н. А. Неудахина ИННОВАЦИОННЫЕ ОБУЧАЮЩИЕ ТЕХНОЛОГИИ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ СПЕЦИАЛИСТОВ (ЧАСТЬ 2) <https://rossaprimavera.ru/news/fb55a550>
22. https://pulse.mail.ru/article/velikie-reformy-zhdut-sistemu-vysshego-obrazovaniya-unikalnaya-model-vysshego-obrazovaniya-8075383985996238180-6302091293656142715/?user_session_id=113d0962afe317&utm_partner_id=953&utm_campaign=main&utm_referrer=https%3A%2F%2Fpulse.mail.ru&utm_source=pulse_mail_ru&utm_test=x1&utm_content=lent_a_main_mail_ru_v1
23. Təhsil: klassik və müasir yanaşmalar Bakı 2019, Respublika elmi praktik konfrans materialları (19 aprel 2019) Bakı Dövlət Universitetinin 100 illiyinə həsr olunmuş EPK 380 s.,
24. M.M. Bəşirov Ali təhsil müəssisələrində fənlərin tədrisində İKT imkanlarından istifadə üzrə işin sistemi. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Lənk DU "Ali təhsildə keyfiyyətin təminatı" mövzusunda Respublika Elmi Konfransının materialları (23-24 dekabr 2016) Lənkəran 2016 s 318-319
25. M.M. Bəşirov Cəmiyyətin informasiyalaşması və tədris prosesində İKT-nin tətbiqi. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Sumqayıt DU, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Riyaziyyat və Mexanika İnstitutu-Riyaziyyatın nəzəri və tətbiqi problemləri Beynəlxalq elmi konfrans materialları 25-26 may 2017 ci il, Sumqayıt 2017 ss 264-266.